

ULYSSES ve TUTUNAMAYANLAR'DA

BİLİNÇ AKIŞI TEKNİĞİ *

*Serdar ODACI***

ÖZET

Modernizmle birlikte romanın anlatımında insan gerçekliğini aracısız vermek amacıyla yeni bir teknik olarak kullanılmaya başlanan bilinç akışı karşımıza çıkmaktadır. Modern edebiyatın öncü yazarı James Joyce, *Ulysses* adlı romanında bu yeni tekniğin ilk olgun örneklerini vermiştir. Türk edebiyatında ise Oğuz Atay'ın 1970 yılında yayımlanan *Tutunamayanlar* romanında bu tekniği kullanmıştır. Bu çalışma bu iki romanda tekniğin nasıl uygulandığını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler James Joyce, Oğuz Atay, bilinç, bilinç akışı tekniği, *Ulysses*, *Tutunamayanlar*

THE NOVELS ULYSSES AND TUTUNAMAYANLAR IN POINT OF STREAM OF CONSCIOUSNESS TECHNIQUE

ABSTRACT

By the modernism in novel, to introduce the inner world of characters, stream of consciousness is used as a new narration technique. James Joyce has used identical examples of stream of consciousness technique in *Ulysses*. The novel *Tutunamayanlar* written by Oğuz Atay has an important position for Turkish novel. This novel belonged to the writer who had followed the way

* Bu yazı "Bilinç Akışı Tekniği Bakımından James Joyce, Oğuz Atay, Adalet Ağaoğlu ve Emine İşinsu'nun Romanları (Odacı, 2007)" başlıklı doktora tezinin ilgili bölümlerinin yeniden düzenlenmesiyle oluşturulmuştur.

** Dr., Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, sodaci@hacettepe.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

modernism in Turkish literature. In this study these two novels are examined in point of stream of consciousness technique.

Key Words: James Joyce, Oğuz Atay, consciousness, stream of consciousness, *Ulysses*, Tutunamayanlar

Giriş

18. ve 19. yüzyıllar, daha çok bir kültür hareketi olarak nitelenen Modernizm, toplumların yeni bir yaşam düzenine doğru ilerlediği yolu çizen bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzyılları içine alan dönemde akla dayalı aydınlanma çağı ile birlikte pozitif bilimlerdeki gelişmeler Modernist sürecin şekillenmesinde temel etken olarak belirmektedir. Fen bilimleri, felsefe ve psikoloji gibi sosyal bilimlerde yeni duyuş ve düşünüş tarzlarıyla Darwin, William James, Freud, Jung, Henri Bergson, Hegel ve Marx'a kadar birçok isim, modernizmin resmini belirginleştirmiştir. Felsefi anlamda modern ilkeler Descartes ve Kant'a kadar dayanmaktadır.

Eysteinson Modernizmi "on dokuzuncu yüzyılın ortalarında ve sonlarında başlayan bir model değişimi ve Batı dünyasının edebiyat ve estetik geleneklerine geniş anlamda bir başkaldırı" olarak tanımlamaktadır (Bezel 1992:261). Çoğu yazar bu görüşü paylaşmaktadır.

T. S. Eliot, Virginia Woolf, James Joyce, William Faulkner, Ezra Pound ve diğer yazarlar edebiyatta Modernizmi oluşturan kimlikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki Modernizmin Türkiye'de Batıyla eş zamanlı olarak yaşandığını söylemek pek mümkün değildir. Batı, 19. yüzyılda modern ustaları yetiştirmiş ve bu ustalar 20. yüzyılın başlarında eserlerini vermiştir (İnal 1992:217).

Modernizm edebî türlerden en çok romanı etkilemiştir. Alemdar Yalçın (2003:72-73), ontolojik, sosyolojik ve psikolojik gelişmelerin modern romanı biçimlendirdiği kanaatindedir. Zira sa-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

nat ve psikoloji geçen yüzyılın başlarından itibaren içli dışlı olmaya başlamıştır.

Modern kurmaca geleneksel düşüncelere karşı bir hareket oluştururken, yeni değer ve form arayışlarıyla insan doğasının her alanında önemli değerlendirmeleri ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyılın realist ve sembolist şiiri, modern romanı önemli derecede etkilemiştir. Bergson'un zaman anlayışı, Freud'un insan ruhunun derinliklerine yaptığı keşifler, dinî inançlardaki değişiklik ve Jung'un kolektif bilinçaltı, mit ve arketip dokular hakkındaki çalışmaları Modernist hareketin yazarlarını etkileyen unsurlardır. İnsan ve insan ruhuna gösterilen ilgi 20. yüzyılın başlangıcında kendini yeni bakış açılarıyla göstermiştir. Kronolojik zaman, yaşama dair anılar, rüyalar, fanteziler ve bilinçaltının varlığı edebiyatın önemli bir türü olan anlatma esasına bağlı metinlerde hem yazar hem de kahramanların konumunu ve yapılanmasını değiştirmiştir. Steinberg'e (1972:9) göre, modern yazarlar ve özellikle Joyce, zihnin algıladığı değersiz, fantastik, unutulmuş veya çelik keskinliğiyle işlenerek zihne düşen atomlar gibi çok sayıdaki izlenim ile ilgilenmişlerdir.

Bergson'un hayatın akış halinde oluşu ile ilgili görüşleri edebiyatta sembol ve imajların kullanımını tetiklemiştir (Edel 1955:29). Evrenin görünürün ötesinde bir anlamının olduğu fikrindeki sembolistler gerçeğe ulaşma gayesindedirler. Bu görüşlerin oluşmasında elbette Platon'un etkisi söz konusudur (İnal 1981:168-187).

Bergson'un "süre" olarak tanımladığı zaman anlayışı modern romanın anlatım tekniklerini doğrudan etkilemiştir. Modern yazarlar tarafından zaman, standart (kronolojik) bir akış içerisinde kullanılmamaktadır. Modern romanda zamanın insanın zihninde sürekli bir akış içerisinde olduğu kabul edilir. Bu nedenle Modernist yazarlar nesnelere kronolojik sırada sunmaktan vazgeçmişlerdir. Çapraz dönüşler veya değişik zaman uzunluklarında ileri gidiş ve geriye dönüş gibi karmaşık bir zaman akışı kullanırlar. Samuel Richardson, Laurence Sterne, Henry Fielding, Henry James, Joseph Conrad, James Joyce, Virginia Woolf, Aldous Huxley gibi yazarlar romanlarında insanın doğumu ile ölümü arasında kalan normal yaşam zamanlarını bazen birkaç ay, bir hafta, bir gün gibi kısaltmışlardır. Ayrıca yazarlar bazen sınırlı veya bazen de birden fazla bakış açısı kullanmaktadırlar (Kumar 1962:3).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Özellikle Woolf, Lawrence, James Joyce ve Marcel Proust yukarıda belirttiğimiz psikoloji çalışmaları ve Bergson'un etkisiyle iç monolog ve bilinç akışını romanlarına taşımış ve usta örneklerini vermişlerdir (Edel 1955:28).

Modern akım bilinçle olduğu kadar bilinçaltıyla da ilgilenmektedir. Böylelikle psikolojik romanlar önem kazanmış ve roman yazarları "bilinç akışı" denilen gelişmiş bir tekniği kullanmaya başlamışlardır. Bilinç akışı yöntemiyle yazarlar, bir insan ile ilgili tüm gerçekleri kronolojik zamana bağlı olmadan anlatabilmişlerdir. İnsanın bilinçaltının ve hafızasının derinlerine inerek yazarlar kahramanın sadece bir günlük hayatını Joyce'un *Ulysses* veya Woolf'un Mrs. Dalloway romanlarında olduğu gibi yazabilmişlerdir (Friedman 1955:4). Bu teknik kesintisizdir, temel olarak bir veya birden fazla karakterin başsız ve sonsuz bilinç akışını konu edebilmektedir.

Kumar (1962:2) bu tekniğin ilk örneğinin Dorothy Richardson'un *Pointed Roofs* adlı romanında olduğunu belirtir. Bu roman 1915 yılında yayımlanmış ve bilinç akışı romanı kavramının tartışılmasını başlatmıştır. Alemdar Yalçın (2003:73) ise bilinç akışının ilk izlerinin Fenimore Cooper, Dickens, Melville ve Dostoyevski'ye kadar götürüldüğünü ifade etmektedir. Ancak Yalçın (2003:76), bu görüşlere katılmamakta ve bu tekniğin temelinde Bergson ve Proust'un olduğu kanaatini taşımaktadır. Ayrıca tekniğin ilk kullanımlarının Proust ve Woolf'un romanlarında olduğunu belirtmektedir.

Edel'e (1955:30) göre Joyce 1887'de yayımlanan Eduard Dujardin'in *Les Lauriers Saint Coupes* adlı romanını okumuş; bu romanın ilk cümlesinden son cümlesine kadar kendini, başkahramanın zihninde bulmuştur. Kendisine sorulduğunda Joyce da bilinç akışını Dujardin'in romanına borçlu olduğunu söylemiştir.

Türk romanı, Batı edebiyatının yakından takip edilmesiyle birlikte ilk örneklerini Tanzimat döneminde vermiştir. Bu ilk romanlardaki psikoloji eksikliğine rağmen, Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı romanında bilinç akışı tekniğini, Dorothy Richardson'dan önce uyguladığını söyleyebiliriz (Moran 1983:69). Moran ayrıca bu durumun Batı için bile yeni olduğu görüşündedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Tanzimat sonrasında Türk romanının insan psikolojisine yöneldiği görülmektedir. Türk romancılarının özellikle Peyami Safa ve Tanpınar'ı takip eden yıllarda batılı yazarların yansıttığı bireyin iç derinliğini yakalamaya başladıklarını söyleyebiliriz.

Tanzimat'tan 12 Mart dönemine kadarki dönemlerde, Türk romanı konusu ve kişileri itibariyle gerçeğe uygunluk göstermiştir. Fakat 1970 sonrasında başlayarak gerçeğe bağlılık reddedilmeye başlanmıştır. Bunun nedeni ise batıda da kendini gösteren Post-modernizm akımının etkilerinin bize de sıçramasıdır. 1970 sonrasında Türk edebiyatında Modernizm ve Post-modernizmin etkileri görülmüş ve Adalet Ağaoğlu, Orhan Pamuk, Erdal Öz, Oğuz Atay, Leyla Erbil, Tezer Özlü ve Bilge Karasu gibi yazarlarımız eserlerinde modern ve postmodern unsurlara yer vermişlerdir. Özellikle Oğuz Atay bu dönemin önemli isimlerinden biri olmuş ve geleneksel edebiyat çizgisinin dışına çıkarak modern ve postmodern edebiyat çerçevesinde önemli eserler vermiştir.

1. Bilinç Akışı Tekniği

Modern romanın anlatımda yeni bir teknik olarak getirdiği bilinç akışı, insanın merkeze oturduğu yeni kurmaca anlayışında elbette psikolojinin verilerinden yararlanmak isteyen yazara yeni bir duruş ve biçimleme becerisi kazandırmıştır. Pozitif bilimlerin 19. yüzyılda gösterdiği gelişme her alanı hızlı bir şekilde etkilemiş, insanoğlunu kendi gerçekliğine yaklaştırmaya devam eden sürecin önemli dönüm noktalarını beraberinde getirmiştir.

Psikolojinin bir bilim olarak kabul edilmesinden bu yana bilinç ve bilinç akışı hem psikolojik hem de felsefi bakış açılarından tartışılmakla birlikte son dönemlerde nöroloji (neuroscience) biliminin de ilgi alanı içine girmiştir. Modernizm ile romancıların teknik olarak kullanmaya başlamasıyla birlikte bilinç akışı edebiyat biliminin de ilgi alanı içine girmiştir. Burada bu konuyla ilgili görüşlerin hepsini vermek yerine ortak ve genel kabulleri belirtmek yerinde olacaktır.

Steinberg (1973:14) psikolojik bilinç akışının temelinde düşüncenin doğası olan çağrışımın yattığını belirttikten sonra Vinacke'in, çağrışım (association-ilişkilendirme) duyu organların-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

dan gelen materyallerin az veya çok otomatik bir açılımı olarak zihni süreci içeren mekanik bir doktrin olduğu, şeklindeki görüşlerine yer verir.

Bilindiği üzere modern süreçte insan psikolojisinin yapısı üzerine ilk çalışmayı yapan Freud'dur. Freud, ön bilinç, bilinç ve bilinçaltı kavramlarını tanımlar. Freud, bilinçdışının önce bilinçaltını şekillendirdiği, bilinçaltının da bilinci şekillendirdiğini; bilinç dışının, duyu organlarının ilettiği kadarıyla bireyin bilinçlilik düzleminde temsil edildiğini dile getirmektedir. Ona göre bireyde bastırılmış anı ve isteklerin gömülü olduğu bilinçaltı otobiyografik bir hafıza görevini de üstlenmektedir. Freud'un yanı sıra Bergson, William James, çağdaşı Jung ve sonrasında pek çok bilim adamı bilinç konusunu, dolayısıyla bilinç akışını ele almışlardır. Psikoloji ve felsefenin sınırları içinde kalan yazarların pek çoğu bilinç ve bilinçaltı kavramlarının yanı sıra hafızanın bilinçlilik sürecinde önemli rol oynadığını da kabul etmektedirler. Psikolojinin temelinde bilinçli düşünceyi koyan William James "düşünce akışı" tabirini ilk kez kullanmıştır. Ona göre bilinç canlı ve hareketlidir. Yine bilinç tekrarlanamaz bir şekilde sürekli bir akış halindedir (James 1950:228).

James'in (1950:225) değerlendirmelerine göre bilinçli düşüncenin (bilincin) beş temel özelliği söz konusudur:

1. Her bir düşünce kişisel bilinçliliğin bir parçasıdır.
2. Kişisel bilinçlilik içindeki düşünceler (durumlar) sürekli olarak değişmektedir.
3. Yaşanan her bir düşünce tekrar aynı şekilde yaşanamaz.
4. Kişisel bilinçlilik içinde düşünceler sürekli ve düşünceler arasında belirgin kesintiler olamaz.

Bu süreklilik içinde uyusukluk halinden en uç heyecanlı duruma kadar bilincin değişik halleri bulunabilir.

William James, "Bilinç halleri dil ile ifade edilebilir mi?", sorusunu kendine sormuş gibidir. James'e göre bilincin karmaşıklığını hiçbir dil tam olarak veremez: "objektif olarak konuşursak, bilincin açıkça ortada olan gerçek ilişkileridir. Öznel olarak konuşursak, kendi iç renkleriyle onları birbirine eşleyen bir bilinç

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

akışıdır." İlişkiler sayısızdır ve hiçbir dil onun tüm tonlarını tam karşılamak kapasitesine sahip değildir. Onun bu görüşü sembolizmin temelini oluşturmuştur ki böylelikle dil, o dönemde alttan akan bir yenilenmedir (Friedman 1955: 78).

James'in değerlendirmeleri edebiyatta hemen o dönemde uygulama alanı bulmuştur. Henri James, Meredith, George Moore, Joseph Conrad, Gertrude Stein romanda bilinç akışı tekniğinin öncüleri konumundadır (Friedman 1955:75).

Bergson ve James için bilinç ve bilinç akışının zamanla sıkı ilişkisi göz ardı edilemez. İnsan, zamanın kesintisiz akışına kapılmış sürüklenmektedir. Kronolojik olarak akan zaman bilincin arka planını deneyimlerle doldurmaktadır. Burada, yaygın olarak bilinen su metaforu bilinç akışını tanımlamak için de kullanılır. Bir suyun akışı, akan birleşmiş bir bütündür; dolayısıyla bilinç de akış halinde ve bütündür.

James'ten yaklaşık yarım asır sonra Murphy 1947'de yayımladığı *Personality* adlı eserinde bilincin hallerini altı şekilde belirler:

1. Düşünce: bir problem bulunduğu anda verilen cevapların tüm işlemidir.
2. İngesiz düşünce: imajlar kullanmadan bir nesnenin doğasının hesaba katılmasının sonucudur.
3. Hafıza: az veya çok geçmiş deneyimlerin yeniden canlandırıldığı işlemdir. Şimdiki deneyim yeniden hatırlatıcıdır.
4. Gündüz düşleri: bir dalgınlık veya uyanıklık fantezisi-dir. Özellikle düşü gören eğlenceli bir rol oynar gibi yansıtılır.
5. Dalgınlık: imgelerin yönünü kontrol etmeye teşebbüs etmeksizin imge zincirlerine dayanan sonuçtur.
6. Halisünasyon: herhangi bir duyusal alanda canlı bir hayaldir. Genelde öznenin bir hayal gördüğünü kabul ettiğinde kullanılır (Steinberg 1973:26).

Yakın dönemde bilinç akışını konu edinen Dainton (2000:7) için bir bilinç akışı, eş zamanlı ve art zamanlı olarak bütünleşmiş deneyimler orkestrasıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Bilinç ve bilince bağlı diğer kavramlar ile ilgili görüşleri artırmak mümkündür. Şunu da belirtelim ki bilinç ve bilince bağlı kavramlar birden fazla bilim dalı tarafından hâlâ tartışılmaktadır. Bu konuyla ilgili görüşler dikkate alındığında bilincin, hafıza ilişkisi içinde zamana bağlı olarak süreklilik hissini taşıdığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bilincin oluşması, zamanın akışı içinde geçmiş deneyimlerin hafızayı oluşturmasıyla başlamaktadır. Hafıza açıkça veya sembolik bir şekilde sürekli olarak bilinci beslemektedir. Bilinç, sürekli olarak ânu yaşamaktadır ve geleceğe dönüktür. Bilinç bütünlük içinde akmaktadır. İnsan ruhuna nüfuz edildiğinde sezginin verdiği gerçeklik, akan zaman içinde kalan kişiliğimiz olarak ortaya çıkmaktadır. İnsan gerçekliğini aramakta olan modern romancılar, bilincin bu hâlini romanda, kahramanlarının psikolojik bilinç akışını benzetmeye çalışarak yakalamaya çalışmışlardır.

Edebî anlamda Realizmin yaşandığı süreçte, okuyucunun odağını, anlatıcının üzerinden kaldırmak, anlatıda objektifliği ve gerçekliğin aracısız bir şekilde sunulmasını sağlamak amacıyla yazarlar, gösterme tekniğini tiyatrodan romana taşımışlardır. Bu aracısız gerçeklik fikri etrafında yazarlar, romanlarında kahramanlarının iç gerçekliklerini de sunmak istemişlerdir. Bu bakımdan bilinç akışı tekniği, insan gerçeğinin orijinaline en yakın biçimde aracısız sunulabilmesi bakımından yirminci yüzyıl romanının önemli yeniliklerinden biri olarak görülmelidir.

Anlatıda söylemlerin seçimi ile anlatım tekniklerinin seçimi arasındaki ilişki elbette kaçınılmazdır. Anlatma esasına bağlı metinlerin gelişim çizgisine bakıldığında çeşitli anlatım tekniklerinin, bilinç akışının ilk izlerini barındırdığı görülmektedir. Karakterin iç dünyasını kısmen ya da biçimli hâlde sözle veren anlatım teknikleri monolog, dramatik monolog, iç monolog bilinç akışına doğru giden çizginin basamaklarını teşkil etmektedir.

Bilinç akışı tekniğine en yakın teknik olarak iç monolog görülmektedir. Dujardin, iç monologu bütün monologlar gibi kahramanın bir konuşması olarak tanımlar. İç monolog, yazarın yorumla ya da açıklama ile araya girmeksizin kahramanın iç yaşamını doğrudan vermek üzere tasarlanmıştır ve her monolog gibi dinleyici aranmayan ve söze dökülmeyen söylemdir (Edel 1955:53).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Dujardin'e göre bu tekniğin geleneksel monologdan farkları şunlardır:

“Yapısı gereği daha samimi düşünceleri ifade eder ki bunlar bilinçsizliğe daha yakındır.

Ruhu gereği orijinal durumda oluşan ve zihne çıkan düşünceleri ifade eden herhangi bir mantıksal örgütlenmedin dışında bir söylemdir.

Biçimi gereği sözdizimsel yapının en alt seviyesine indirilmiş doğrudan cümlelerle ifade edilir.”
(Bowling 1964:10-22)

Bowling (1964:10-22), Dujardin'in bu tanımla iç monologla söze dökülmemiş monologu bir gördüğünü, içerik olarak psikolojik anlamda her türlü bilinçliliğin bu teknik altında toplanabileceğine inandığını söyler. Bu nedenle bilinçsizden en uzak iç yaşam iç monolog altında toplanmalıdır. Çünkü bilinçliliğin tüm zihinsel süreçlerine imgeler, duyular gibi dil dışı olaylar dahil edilmelidir, bu da ancak bilinç akışı içinde söz konusudur. Bowling dilsel tüm zihinsel süreçleri iç monolog tekniğine yüklemenin zorlama olacağını ve dilsel olsun olmasın tüm zihinsel süreçleri de bu tekniğe yüklemenin ileri gitmek olacağını da belirtir. Ona göre Dujardin'in yanılması buradadır. Bowling zihinsel süreçleri bir bakıma dilsel olan ve dilsel olmayan şekilde ayırmakta; karakterin dilsel olan zihni sürecinin iç monologla verilebileceğini belirtmektedir.

Robert Humphrey (1954:24-30), iç monologun, bilinç akışıyla karıştırıldığını belirtmekle birlikte, anlatıda bilinç akışına göre daha fazla kullanıldığını ifade eder. Ona göre iç monolog, kısmen veya tamamen söze dökülmemiş olsun karakterin tasarlanmış konuşma olarak biçimlenmeden önce bilincinin çeşitli kontrol seviyelerinde ortaya çıkan ruhsal sürecini ve içeriğini veren anlatım tekniğidir. Bir başka deyişle bu teknik karakterin bilinçlilik düzeyini yansıtan bilincin çeşitli kontrol seviyelerinde oluşan zihinsel içeriği ifade etmektedir. Zihnî sürecin içeriğinin tamamen veya kısmen söze dökülmemiş olması bu tekniği dramatik monolog ve kendi kendine konuşmadan (soliloquy) ayırmaktadır.

Birçok eleştirmen Dujardin'in daha önce değindiğimiz tezini kabul etmiştir. Onlara göre iç monolog, düşünce aktarımları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

nın modern türden akışını ifade etmektedir ve Joyce'tan önce kalem alınan romanlardaki düşünce aktarımları sessiz kendi kendine konuşma veya geleneksel monolog olarak adlandırılmalıdır. Psikolojik ve stilistik temele dayanan bu ayrımla kendi kendine konuşma (solilequy) retorik, akılcı ve planlanmış olarak tanımlanırken; çağrışım, mantık dışı ve kendiliğinden olma iç monologun ayırıcı özellikleri olmaktadır. Humphrey'e göre kendi kendine konuşmanın amacı bir kurgu ve eylem ile ilişkili heyecanları ve düşünceleri iletme (Brody 1975:49). Kısa ve kesik ritmik vuruşlar, eksilteli cümleler, bol hayaller iç monologun sınırları içinde kalırken, sıradan dil örnekleri, kendi kendine konuşmanın biçimsel niteliği olmaktadır. Ancak tüm düşünce aktarımlarının birinci tekil kişide kendi kendine düşünme ve şimdiki zamanda (present tense) ânın anlatımı gibi ortak iki özelliği söz konusudur. Bu ifadelere dayanarak modern anlatıda benliğin sessizliğini gösterdiği için "iç" teriminin mantıksal alana işaret ettiğini söyleyerek McQuellin (2000:252-253) iç monolog terimiyle eş anlamlı olarak "turnak içine alınmış veya aktarılan monolog (quoted monolog)" teriminin kullanılabilceğini belirtir. Monologun bu türü, üçüncü tekil şahıs anlatımı bağlamıyla ilişkilidir.

İç monolog bazı eleştirmenlerin söylediği gibi tüm ayrımsama bölgesine en yakın alanla sınırlanmış değildir; bilincin herhangi bir alanını yeniden üretebilir. Friedman, bu görüşünü Joyce'a yaptığı göndermelerle somutlaştırır. *Ulysses*'in ilk üç bölümüne bakıldığında Stephen'ın zihinsel bilinçliliğinin sıra dışı alanı görülmektedir. Bu bilinç alanı, ilk bölümde dikkat sınırları içinde tam ayrımsama monologuyla başlar, üçüncü bölümde ise fantastik metaforların (göbek telefonu, farklı dil değişimleri) eşliğiyle tam bilinçaltına yaklaşan dalgalılıkta sonlanır (Friedman 1955: 5).

Romanda bireyin iç yaşamının neredeyse tüm çıplaklığıyla verilmesini ön gören bilinç akışı (stream of consciousness) tekniği, terim olarak önceki kısımda değindiğimiz gibi psikoloji biliminin sınırları içinde William James tarafından üretilmiştir. Romancıların ve edebiyat eleştirisinin günümüzde vazgeçilmez olarak kullandığı bu teknik, zihinden geçen düşünce ve his çokluğunu resmetme arayışıdır. Cuddon'a göre iç monolog, bu tekniğin bir diğer kullanımıdır (1998:866). Bazı teorisyenlerin bilinç akışını dolaysız

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

iç monolog olarak da ele aldığını görmekteyiz. Bu teknik, düşünce-
nin devamlılığının temsil edilmesi bakımından dolaysız serbest
düşünceye benzer olmakla birlikte bunun da ötesinde değerlendirile-
bilmektedir. Bilinç akışı, karakterin düşüncelerini kaynaklan-
dığı gibi birinci tekil şahıs anlatımı ve şimdiki zamanda vermektedir.
Bu teknik genellikle serbest dolaysız düşüncede olduğundan
daha çok içe dönmekte, daha az düzenli veya gramer kurallarına
pek uymayan ifadelere, daha fazla anlaşılan ama belirtilmeyen
çağrışımlara ve bağlantılara dayanmakta ve daha az sansüre tabi
tutulmaktadır. Bilinç akışı pasajlarında sıklıkla kısmen düzenlen-
miş ve sıralanmış sözcüklere dökülmüş olan karakterin zihinsel
aktivitesinin uyarılara göre yönlene akışıyla karşılaşmaktadır.
Bilinç akışında karakter, kafasında eklemlenen bir dizi olarak bu
sözcükleri sanki gerçekten yaşamıyor gibidir (Toolan 2001:122).

Türk edebiyatı üzerine çalışan araştırmacılardan Mehmet
Tekin (2003:269) bilinç akışını bireyin duygu ve düşüncelerinin
seri, ancak düzensiz şekillenen bir konuşma halinde verilmesi ola-
rak değerlendirmektedir. Berna Moran ise bilinç akışının doğrudan
bir tanımlamasını yapmamakla birlikte iç monolog ile bilinç
akışı arasındaki temel farkın dil düzeyinde olduğunu belirtir:

“Bilinç akımı, roman kişinin kafasının içini
okura doğrudan doğruya seyrettiren bir teknik. Şu
farkla ki, iç konuşma gramer bakımından düzgün,
sentaks kurallarına uygun cümlelerle yapılan ses-
siz bir konuşmadır. Ve düşünceler arasında mantıksal bir bağ vardır.
Bilinç akımında ise karakterin zihninden akıp giden düşüncelerde mantıksal bir
bağ yoktur. Daha çok çağrışım ilkesine göre akarlar. Ayrıca gramer kuralları da gözetilmez”
(Moran 1983: 67).

Gürsel Aytaç (1990:55), bilinç akışı tekniğini modern psi-
koloji ve felsefede görecelik ilkesinin edebiyata taşınmış hâli ola-
rak görmektedir. Bilinç akışı, bireyin gerçek hayatta olduğu gibi
her ân aklından geçenleri, zaman ve mekân kategorilerine bak-
maksızın çağrışım esasına göre birinden diğerine geçiş biçiminde
yansıtmaktır.

Bowling (1964:10-22) bilinç akışının yalnızca zihnin dil ala-
nını değil, tüm bilinçli halleri ortaya koyan bir teknik olduğunu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

ifade eder. Bu teknik yazarın açıklama, açıklama ya da çözümleme gibi araya girişleri olmaksızın okuyucuyu doğrudan karakterin iç yaşamına sokmasıdır. Bowling'e göre bilinç akışı, tüm bilincin, zihnin doğrudan bir alıntısıdır. Dil öncesi alan, bilinç akışı romancısı tarafından kavranılan aralığın ön egemen kısmını meydana getirir. Bilinç akışı romancısı, normal olarak imgelere ve kelimelere dökülemeyen duygulanımları ve düşünceleri dışa çıkarır. Ancak Mendilow, dilin, sözel olmayan deneyimi taşıyamadığını ifade etmektedir. Ona göre dil, ardıllı ve çizgisel olduğu için eş zamanlı deneyimleri de ifade edemez. Yaşantının kırılmayan sürecini açıklığa kavuşturamaz. Bu nedenle sözle (dille) gerçekliğin sadece ilizyonu taşınabilir (Steinberg 1973:24).

Korzybski'nin dile ilişkin görüşleri Mendilow'u destekler niteliktedir. Korzybski, dilin doğallığını tartışırken konuşmaya giden soyutlama sürecini şöyle belirtir: 1. olay ve bilimsel nesnelere veya mikroskop altı fizyo-kimyasal işlemler, 2. alt sinir merkezleri tarafından olaydan elde edilen sıradan nesne, 3. psikolojik merkezler ve 4. kavramın sözel tanımı. İlk üç aşama sözel öncesi bir nitelik taşıdığından burada atomları kaydetmek mümkün değildir (Steinberg 1973:24). Yukarıdaki ifadelerle dayanarak bilinç akışında bilinçlilikten bilinçsizliğe yönelirken zihnin geçirdiği süreçler, yazıya olduğu gibi aktarıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu teknikte kullanılan dil, normal konuşmadan farklıdır. Bu nedenle bilinç akışında kullanılan dilin yapısını ve sözdizimini gramer kurallarına uygun düzenli cümleler değil, çağrışım sırasına göre sıralanan kelime, kelime parçacıkları ve cümleler oluşturur.

Humphrey (1964:23-37) bilinç akışında yazarların kullandığı üç temel araç belirlemiştir. İlk psikoloji temelli zihin içeriğinin çağrışım kurallarına göre ertelenmesi, ikincisi süreksizlik ve sıkışıklığın söz sanatlarıyla verilmesi ve üçüncüsü anlam düzeylerini içeren imgeler ve simgelerdir. Ona göre önceki bölümde değindiğimiz serbest çağrışım bilinç akışında hem denetleyen veya düzenleyen hem de dengeyi sağlayan unsurdur. Unutmamak gerekir ki serbest çağrışım tamamen kişisel niteliklere bağlı ve bir önceki ve sonraki ile tutarlı olmakla birlikte bağdaşmaz nitelik taşımaktadır. Çağrışım üç ana unsura dayanmaktadır: Temeli oluşturan hafıza, çağrışımı yönlendiren duygulanımlar ve esnekliği sağlayan hayal etme (imagination). Humphrey, söz sanatlarının

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

kullanılmasının, ruhsal süreçlerin ediminin yakalanmasına dönük olduğunu ve “*bilinçlilik süreçlerinin dolaysız iletişim için özellikle perdelenmedikleri zamanlar, bölük pörçük, görünüşte bağdaşmaz, parçalanmış dokusunu tekrar meydana getirme*” isteği nedeniyle bilinç akışı edebiyatının özelliği olduğunu belirtir. İmgeler ve simgelerin anlam düzeylerinin önemi, yazarın söze dökülemeyen alanı uğraş seçmesi nedeniyle artmaktadır. Yazar ruhsal süreçlerin karışıklığını olduğu gibi vermek zorundadır. Doğal olarak bu parçalı karmaşıklık dilin normal söz dizimi görünüşünden uzaktır ve buradaki anlamı verebilmek için izlenimciliği ve simgeciliği kullanmıştır. Ona göre imge “*algılanan şeyin özel duygusal değerini vererek (ya doğrudan doğruya bellek, ya da imgeleme yoluyla)*”; simge ise “*kesik, yarım algılama yolunu ve genişlemiş anlamı ima ederek*” kişisel bilinçliliğin niteliklerini dile getirmektedir.

Bergson ve bilinç akışı romanını ele alan Kumar (1962:19) için yeni roman anlayışının asıl niyeti, okuyucuyu hayal gücünün muazzam bir çabasıyla kahramanının bilinç akışına tamamen daldırmaktır, bu nedenle yazar, romanda kendi bakış açısını bırakmalıdır. Bu çaba bir bakıma gerçekliğin belirlenmesi için Bergson'un öngördüğü sezgidir. Yazar, araya girmeden okuyucuyu kahramanın iç dünyasıyla karşı karşıya bırakmayı başarmıştır (Tekin 2003: 272). Bilinç akışı tekniği içe dönük, nörotik belirtiler taşıyan ve ruhsal dengesi bozuk olan kahraman profiline veya normal bireyin saplantılı ya da çılgınlığa yaklaşan bazı durumlarında, yani bilinçliliğin normal akılcı yönetim tarafından gem vurulmayan duyular ve çağrışımlar uyumuna bırakılmış ruhsal durumlarını betimlemek üzere kullanılmaktadır.

Ancak belirtelim ki hâlâ bazı araştırmacılar iç monologla bilinç akışını birbirinin yerine eş anlamlı olarak kullanmaktadır. Oysa bilinç akışı tekniğinin sınırları iç monologdan daha geniştir. İç çözümleme, leitmotif, duygusal izlenim gibi yardımcı teknikler romanda bireyin iç dünyasını olduğu gibi verme de bilinç akışı tekniği içinde yerini alabilmektedir.

Birçok yazarın bilinç akışı romanı terimini kullanmasının nedeni, romanda başkahramanın veya bazen de diğer kahramanların zihni dokusunun verilmesi ile bilinç akışının bütüne yayılmış bir kurmaca üslubu olmasından ileri gelmektedir. Anlatma değil de göstermenin ağırlıkta olduğu bilinç akışı tekniği, psikolojik ruh

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

tahlillerinde derinliğin sağlanmasını kolaylaştırmaktadır. Böylelikle romana derinlik katılmaktadır. Dolayısıyla bilinç akışı tekniği, romanın anlatım örgüsünü, konunun işleniş biçimini, cümlelerin sıralanış yönü ve şeklini, romanın niteliğini biçimlendiren bir tekniktir. Ancak bilinç akışının roman bütünlüğünde kısmen uygulanışı da söz konusudur. Bu nedenle genel bir kabul olarak bu teknik daha çok bireyin iç dünyasını yansıtmada kullanılmış ve bu yönüyle yaygınlaşmıştır.

Bu teknik, modern romanla birlikte romana çok yönlülüğü kazandırmıştır. Bilinç akışı tekniğiyle bir karakterin zihnine girildiğinde, dilin aygıtlarıyla kurulan, ancak bir akış halinde olan, bazen gizemli veya fantastik gibi, bazen de bir sembolist şaire veya deliliğin sınırlarını zorlayan birine ait karmaşık ve özel bir dünyada bulunulduğu izlenimi uyanmaktadır. Bu tekniğin temelini oluşturan süresel akış sembolizmden ziyade daha Bergson'a aittir. Bilinç akışı tekniği yazara zaman kavramının sınırlayıcılığından kurtulma ve geleneksel dil kullanımının dışına çıkma imkânı sağlamıştır.

2. *Ulysses ve Tutunamayanlar'da Kahramanların İç Dünyasına Doğru*

Dünyada modern edebiyatın öncü isimlerinden biri olan James Joyce, Jung'un, Freud'un ve William James'in kitaplarını okumuş ve teosofi ile ilgilenmiştir. Onun çalışmaları, özellikle *Ulysses* adlı romanı, tüm insanlığa ait ortak bir hafıza teorisini (dünyanın büyük hafızası – great memory) geliştirir ve canlandırır. Bu nedenle *Ulysses*, kendinden önce dile getirilmiş olgu, olay ve fiirlere ait pek çok sembole ve değinmeye ev sahipliği yapmaktadır. Joyce, bu romanıyla birlikte kaleme aldığı *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* adlı romanıyla daha önce değindiğimiz William James ve diğerlerinin bakış açısından insan gerçekliğine yaklaşır.

Modern romanın başlangıcı olarak kabul edilen *Ulysses*'i Joyce, 1904 yılında, Zürih'te yazmaya başlamıştır. *Ulysses*, 1918'de Little Review adlı bir Amerikan dergisinde dizi halinde yayımlanmaya başlar. Ancak açılan dava nedeniyle dizi yarım kalır. Eser, kitap olarak ilk kez 1922'de Paris'te basılır. Eserin bu baskısı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

dizgi hatalarıyla doludur. *Ulysses*'in aslına uygun olarak hataların düzeltilmiş hâli, ancak 1984 yılında basılabilmektedir.

Dublinli üç insanın ömürlerindeki bir tek günü (16 Haziran 1904) anlatan *Ulysses*, Homer'in *Odyssee*'sini yirminci yüzyılın başlangıcındaki Dublin'e taşımaktadır. Romanın başlıca kahramanları, gazete ilan bürosunda çalışan Leopold Bloom, karısı Molly ve Joyce'un ilk romanının da başkahramanı olan genç Stephen Dedalus, Odysseus, karısı Penelope ve oğulları Telemak'a yeniden yaşam vermektedir. Joyce, özellikle Leopold Bloom'un zihninde reenkarnasyona benzer bir şekilde Odysseus ile ânlarla yanıp sönen bir bağ kurar. Joyce, "great memory"yi, *Ulysses*'te geçmiş ile şimdi arasındaki engelleri ortadan kaldıran metinsel bir yapıda kullanır. *Ulysses*'te Martello Tower'da sabah sekizde başlayan sıradan bir gün, Leopold Bloom'un evinde ertesi günün sabah üçü ile dördü arasında sona erer.

Romanın çizgisel kurgusunda klasik türden bir olay yoktur. Bu üç kahramanın bilinçleri boyunca olaylar verilir.

Eleştirmenlere göre Joyce, bu romanıyla bilinç akışının en olgun örneklerini vermiştir. Joyce, karakterlerinin iç yaşamıyla ilgilenir, düşüncelerinin ve anılarının akışını verir. Joyce, bu durumu "insanların dile getirilmeyen ve eyleme dönüşmeyen düşüncelerini oluşturduğu şekilde vermeye çalıştım" ve "Freud'un bilinçaltı dediğini, ne söylediğini, düşündüğünü, gördüğünü kaydettim" şeklinde dile getirmiştir. Steinberg'e (1958:ii, 246) göre Joyce, bu tekniği bireyi çözümlenmeden önce, çabucak ve tamamen tanımlamak istediği kahramanların uyanık bilinçlerine alışılmamış keskin bir odaklama vermek üzere kullanmıştır. Böylelikle Joyce karakterlerinin fiziksel portrelerini çizmek yerine iç dünyalarına, zihinsel süreçlerine dâhil olmayı tercih etmiştir.

Roman, Dublinli Leopold Bloom'un yaşantısını anlatır. Leopold Bloom, romanda zaman olarak var olan o tek günde yaşayan biri olmak yerine, kimliği yüzyıllar öncesine ulaşan bir karakter olarak vardır. Karısının sadakatsizliği Leopold'un dış dünyayı tüm çıplaklığıyla görmesini sağlar. Romanda Bloom'un günü, karısına kahvaltı hazırlamakla başlar. Bir postane ziyaretinde bulunur, bir bayan arkadaşından mektup gelmiştir. Fuar alanına, ardından bir duyuruyla ilgili olarak gazete ofisine gider. Stephen'la

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

bir genelevde karşılaşır ve onu eve götürür. Bloom için gün, yatağında son bulur.

Leopold Bloom (Virag), gazete reklamıyla uğraşmaktadır. Oğulları Rudi'nin ölümünden sonra, yaklaşık 11 yıldır Bloom'un, karısıyla cinsel yaşamı yoktur. Bloom, ölen oğlunun yerine bir oğul aramaktadır. Bloom, karısındaki sadakatsizlik eğilimini sezmiştir. Bu nedenle 15 yaşındaki kızları Milly'nin, annesi gibi olacağından korkmaktadır. Bloom hoşgörülü, nazik, düşünceli ve her şeyin bilimsel bir açıklamasının olduğuna inanan biridir. Düşmanca bir çevrede zekasıyla mücadele etmektedir. Joyce, Bloom'un zihinsel süreci boyunca Homer'in meşhur destanıyla paralellikler kurar. Odysseus'un sessizlik erdemini, sürgününü ve kurnazlığını cisimleştirir. Orta yaşlarda olan Bloom, sıcakkanlı, içedönük ve rahatına düşkün bir kişiliktir.

Joyce, Leopold Bloom'un gelişigüzel olmakla birlikte objektif olan bilincine karşılık, daha düzenli ve seçici bilince sahip Stephen'i¹ kurgular. İrlandalı bir şair olan Stephen, aynı zamanda öğretmendir. Stephen'ın bir günü Kulelerde arkadaşlarıyla konuşmasıyla başlar. Çalıştığı okula ve Mr. Deasy'nin bir makalesini vermek üzere bir gazete ofisine uğrar. Arkadaşlarıyla Shakespeare üzerine konuşur. Sonrasında Stephen, sarhoş olarak karşımıza çıkar ve bir genelevde görülür. Bloom ile eve giderler ve bir bardak kakao içtikten sonra "iyi geceler" diyerek Bloom'un evinden ayrılır. Stephen ruhsal bir karmaşa içindedir. Stephen kabul edemediği, anlamak istemediği bir dünyada kendini tanımlamaya uğraşır. Genç biri olan Stephen, dış dünyayı önemsememekte ve bıkmıklıkla seyretmektedir. İçe dönük bir kişilikle Stephen, bir sanatçı olarak sürüklenmektedir. Annesinin ölümü, onu yalnız bırakmıştır.

Molly, romanın başında sabahleyin görünmesinden sonra romanın son bölümü Penelope'ye kadar ortaya çıkmaz. Bu son bölümde Molly yataktadır. Uzun bir dalgınlık hâli içindedir. Kendi duygusal geçmişi ve kocasıyla olan ilişkisine dair olguları gözden

¹ Stephen Dedalus, Joyce'un *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* adlı romanının da kahramanıdır. Bir bakıma *Ulysses*, bildungsroman (olgunlaşma dönemi romanı) niteliği taşıyan bu romanın devamı sayılabilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

geçirir gibidir. Molly'nin bir sevgilisi vardır. Kocası, onun sevgilisi Blazes Boylan ile bağlantı kuracağından haberdardır.

Stephen, zamanını okumakla geçirdiği Paris'ten annesinin ölümü üzerine dönmüştür. Annesinin ölümünü kabullenemekte, onun için dua etmektedir. Roman boyunca etrafını saran bir suçluluk hissi, zihnini sürekli olarak rahatsız etmektedir. Evini, geçimsiz babasını terk eder ve üniversite çevresine döner. On gün boyunca en yakın arkadaşı Buck Mulligan'la yaşadığı bir Martello kulesi kiralamaştır. Buck, Stephen'ı keşfetmiş ve Stephen, onu eski arkadaşı Cranly'ye² benzetmektedir. Stephen, hâlâ gerçek sanatı ve aşkı aramaktadır. Kule, Stephen'ın romantik dünyası için estetik bir imge niteliğindedir. Bir bakıma Stephen'ı çevresinde olup bitenlerden soyutlayan bir sığınaktır.

Joyce, karakterleri üzerinde döneminde pek alışık olunmayan bir öznellik (subjektivizm) kurmuştur. Eserde bu nedenle, çok olay yer almaktadır. Joyce, baş kahramanlarının bilinç düzleminde geçenlerle onların ruh dünyalarını ön plana çıkarır. Onun kahramanları, akış hâlindeki duygulanım ve düşünceleriyle vardır. Joyce'un karakterlerinin düşünceleri, dile getirilmez. Karakterleri sıklıkla yarı bilinçli görünür. Bu nedenle eleştirmenler, Joyce'un, Freud'un bilinçsiz zihinle ilgili düşüncelerinden etkilendiği kanısındadır. Friedman (1955:105) da Modern edebiyatın aktif olmaksızın ziyade edilgen olan zihinle, sabit yüzeyin altından akanlarla, bir başka deyişle alacakaranlıkla ilgilendiğini dile getirir.

Joyce'un anlayışında şimdi, imgeler ve algılar boyunca geçmişinin dünyasına açılan bir pencere gibidir. Bunu açıkça romanda da dile getirmiştir: "*Hold to the now, the here, through which all future plunges to the past*" (s. 86; "Tüm geleceğin geçmişe dalıp gittiği şu ana, buraya tutunun." (Joyce 2004:9/225)³). Bir bakıma açık olarak Bergson etkisi olarak görülmesi gereken bu anlayışta şimdiki zamanda birey geçmişe bakarak kendi benliğini kurmaktadır. Joyce, bu anlayışı "geçmişe bakarak biz kimiz" sorusuna getirmektedir.

² Cranly, *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* adlı romanda Stephen'ın arkadaşı olan kahramandır.

³ Sayfa numaraları "JOYCE, James (2004), *Ulysses*, Çev: Nevzat Erkmen, İstanbul: Yapı Kredi Yay." künyeli baskıya aittir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Hayman (1970:78), *Ulysses*'in ilk altı bölümünün bir bütün olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtir. İlk altı bölümde okuyucu, romanın bütününe yayılmış temalara ve sonraki bölümlerde değişen anlatım tarzlarına, bilinç akışı pasajlarına hazırlanmıştır.

Bireysel gerçekliği işlemek isteyen Joyce, hem sembolizmi hem de natüralizmi bilinç akışında birleştirir. Böylelikle Joyce hem ortak hafızanın imgelerini ve sembollerini kullanabilmiş hem de okuyucunun yazar ile kahraman arasında ayırım yapabilmesini kolaylaştırmıştır.

Joyce, kahramanlarının fiziksel ve ruhsal portrelerinin çizgilerini oluşturana kadar bilinç akışı tekniğini kullanmaz. Roman bildik anlatım teknikleriyle başlar. Romanın ilk bölümünde sadece Stephen'ın bilinç düzlemine ait bir işaret verilir: "Chrysostomos – "Altın ağızlı" (Joyce 2004:1/31)".

"Buck Mulligan yandan yukarıya bir baktı ve uzun, petsen bir ıslık çaldı, sonra muntazam beyaz dişlerindeki altın noktalar yer yer parıldayadursun, bir süre esrik bir dikkatle duraladı. Chrysostomos. Sessizliğin içinden şiddetli iki keskn düdük sesi yanıt verdi." (Joyce 2006:1/31)

Bununla birlikte birkaç sayfa sonra Stephen'ın zihnine birkaç satırlık yer verilir. Stephen, Buck'ın kendisine verdiği aynada kendisine bakar, bir detektif titizliğiyle kendi görüntüsünü inceler. Yaratıcıyla kendisi arasındaki ilişkiyi düşünür, yüzüyle ilgilenir. Bu durum hâkim yazarın cümleleriyle birlikte kahramanın kendi kendine sessiz konuşmasıyla verilir. Bu örnek kendi kendine konuşma halinde bir kahramanın iç sesiyle anlatıcının kontrolünden çıkmasını göstermektedir.

"Stephen öne eğilerek ona tutulan, kavisli bir çatlakla ikiye ayrılmış aynaya dikkatle baktı, tüyleri diken diken oldu. O da, başkaları da böyle görüyor beni. Kim seçti bu yüzü bana? Bu kurtulunası tiksiniç çömez. O da sormakta bana." (Joyce 2006:1/35)

Joyce bilinç akışını oluşturan cümleleri, hâkim bakan yazarın cümleleri arasına serpiştirir. Bu, anlatım tekniğinin değişmesini gören okuyucunun romanı takip etmesini kolaylaştırmakta ve ro-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

manın etkisini artırmaktadır. Yazarın aradan çekilerek, okuyucuyu tamamen kahramanın bilinç akışıyla ve dolayısıyla bilinç akışı cümleleriyle baş başa bırakması bir bakıma romanın takip edilebilirliğini zorlaştırabilmekte ve eserin bütünlüğünü bozabilmektedir. Zira bir kahramanın bilinç akışıyla yüz yüze kalmak elbette psikolojik, imge, duygulanım veya algı yığınının çözümlenmesini de gerektirecektir. Joyce, bilinç akışını genellikle mantıksal ve gramer dokudan uzak akan düşünceleri vermek için kullanmıştır.

Yukarıdaki alıntıdan itibaren Joyce, bir sonraki sayfada okuyucuyu Stephen'ın zihninin içine yerleştirir. Aşağıdaki alıntı, doğrudan Stephen'ın akan bilincinden alınmıştır. Ancak öncesinde herhangi bir kişisel gönderme yapılmadığından okuyucu tarafından anlamlandırılması mümkün görünmemektedir. Cranly, Stephen'ın *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi* adlı romanın beşinci bölümündeki arkadaşısıdır. Bu romanda Cranly, Stephen'ı koluna girerek yürüyüşe çıkarmıştır. *Ulysses*'te Buck kolunu, Stephen'ın koluna birleştirir ve ikisi kuleyi dolaşmaya başlarlar. Stephen, Cranly'nin kolunu Buck'ın koluyla özdeşleştirir:

“Cranly'nin kolu. Onun kolu.” (Joyce 2006:1/35)

Romanda iki tez tekrar edilen bu ifade, anlatsal kontrolü yazarın dışında birinin ele aldığı izlenimini veren bir örnektir. Stephen, kendi iç dünyasında bir noktaya göndermede bulunmuştur.

Buck'ın sonraki konuşması Clive Kempthorpe adlı bir üniversite arkadaşlarını hatırlatır. Clive, Stephen'a kötü bir elbise vermiştir. Bu, Stephen'ın bilinç akışında anıları tetikler. Clive'in durumunu düşünmeye ve zihninde canlandırmaya çalışır.

“Clive Kempthorpe'un dairesinde varlıklı seslerin genç yaygarası. Solukbenizliler: Kasıklarını tuta tuta gülüyorlar birbirlerini kucaklayıp, Ah, vallahi öleceğim! Aubrey, haberi ona usulca veresin! Elinde terzi makasıyla peşinde koşan Magdalen'in Ades'i, pantolonu topuklarına düşmüş gömleğinin yırtıkları havada şerit şerit çırpına çırpına masanın etrafında zıplıyor, seke seke hopluyordu. Marmelatla sıvaşık, ürkmüş bir buzağı suratu. Yolunmak istemem! Sersem kaz numarası yapma bana!

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

...

Kendimize... neo-paganizm... *omphalos*" (Joyce
2006:1/35-36)

Ağırlıklı olarak karşılıklı konuşmaların yer aldığı bu bölümde Joyce, hâkim bakan yazar cümlelerini az kullanmış ve aralara bilinç akışını gösteren diyaloglar serpiştirmiştir. Joyce, göndermeleri bazen gerçek kişilere de yapmaktadır. Clive Kenphorpe gerçek yaşamda bir kimlik midir, bilinmemekle birlikte; Matthew Arnold bir İngiliz şair ve eleştirmendir. Bölümün geri kalanı aynı biçimde devam etmektedir. Bu pasajda "omphalos" sözcüğü bir çağrışım olarak karşımıza çıkmaktadır. Göbek anlamına gelen bu kelime Stephen ve Bloom'un doğum hastanesinde bir doğumu seyretneleriyle yinelenir. Stephen, "omphalos" ile Adem, Havva ve kendi doğumu arasında ilgi kurar. Alıntının son satırı kısa bir bilinç akışıdır.

Türk edebiyatının önemli kalemlerinden biri olan Oğuz Atay, James Joyce'tan yoğun bir şekilde etkilenmiş ve bilinç akışı tekniğini de romanlarında kullanmıştır.

70'li yılların başında yayımlanan *Tutunamayanlar* adlı romanı TRT Roman Ödülünü almıştır. Bu romanla birlikte Türk romanında yeni açılımlar olduğu, özellikle 1980 sonrasında güçlenen yeni bir eğilimin ortaya çıktığı görülmektedir. Romanın kendisinin, konu olarak ele alınması ve bireyin karmaşık iç dünyasına odaklanması bu dönem romanlarında göze çarpan iki eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle bireyin iç dünyasına yönelme pek çok yeni tekniği Türk romanına taşımıştır.

Atay, *Tutunamayanlar* romanıyla, klasik gerçekçilik anlayışından uzaklaşmış, Modernitenin ve Postmodernitenin çizgisine yerleşmiştir. *Tutunamayanlar* üzerine söz söyleyen kaynaklar, Oğuz Atay'ın bu romanda James Joyce, Franz Kafka, William Faulkner, Vladimir Nabokov ve Robbe Grillet gibi Modern ve Postmodern romancıların eserlerinde görülen anlatım tekniklerini kullandığını ifade etmektedir. Ancak Oğuz Atay'da baskın olarak Joyce ile Nabokov'un etkisi söz konusudur (Moran 1997:203; Yalçın 2003:507-508). Atay'ın eserinde yer verdiği biyografi, günlük,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

ansiklopedi, şiir ve tiyatro gibi teknikler, ondan sonra gelen yazarlar tarafından da kullanılmıştır.

Tutunamayanlar, iç içe girmiş veya üst üste binmiş üç hikâyeden oluşur. İnsanları ezen, yozlaştıran toplumsal düzen ve toplumun sahte değerleriyle uyuşamayarak sanata sığınan Selim Işık'ın intiharla sonuçlanan hayatı ilk hikâyeyi; Selim'in hayatını ve intiharını araştıran ve onun etkisiyle bir kişilik değişimine uğrayarak hayatı değişen Turgut Özben'in ruhsal dünyası ikinci hikâyeyi; bütün bu olayların yazılması ve kitap haline gelmesiyle ilgili gelişmeler de üçüncü hikâyeyi oluşturmaktadır (Moran 1997:201). Bir başka ifade ile romanda birbiriyle özdeşleşen iki kahramanın hikâyeleriyle romanın oluşumu konu edilmiştir.

Eserin gelişim çizgisine işaret etmek gerekirse; Turgut Özben adlı bir mühendis kaybolmuştur. Bir tren yolculuğunda tanıştığı bir gazeteciye, "yazılmasında birçok insanın payı olan bir eser" gönderir. Zarfın içinden çıkan kısa bir mektupta kaybolduğunu, eser yayımlanmak istenirse ilgili kişilerden onay alınması gerektiğini belirtir. Özben'in gönderdiği eser, onun kayboluşundan öncesini anlatmaktadır. Turgut Özben, yakın arkadaşı Selim Işık'ın intihar ettiğini gazeteden öğrenir. Özben, arkadaşı Selim'in intiharını araştırmak Selim'in sevgilisi Günseli ve arkadaşları Süleyman Kargı, Esat ve Metin ile görüşür. Özben onun dünyasına girmeye çalışır ve hayatını bütünüyle kavramak istemektedir. Nitekim Selim'in yaşamındaki karanlık noktaları ve onu intihara götüren nedenleri öğrenir. Selim, yaşadığı düzenle, burjuva değerleriyle bağdaşamamış, bu nedenle toplumunda dışına itilmiş bir aydındır. Turgut, araştırmaları sürecinde kendini sorgulamaya başlar. Kendisinin de Selim'den farklı olmadığını görür. İç hesaplaşmalara sürüklenen Turgut her şeyini geride bırakarak evinden ayrılır, bir trene biner ve kaybolur. Romanda bireylerin dışındaki yaşamın hiçbir önemi yoktur. Bu nedenle Türk edebiyatında alışlagelmiş romanlardan farklı olarak olay yok denecek kadar azdır. Bu nedenle Oğuz Atay, kahramanların iç yaşamlarına odaklanarak çağrışımlar, izlenimler ve ruhsal durumlara yoğunlaşır.

Dört bölüm ve yirmibir alt bölümden oluşan *Tutunamayanlar* romanı hem yapı hem de anlatım teknikleri bakımından karmaşık bir dokuya sahiptir. Gürsel Aytaç (1990:184) romanın

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

yapısını atektonik⁴ olarak tanımlar. Böylelikle *Tutunamayanlar*, geleneksel romanın olay eksenli zaman ve mekân zincirini kırmış ve karakterlerin iç dünyalarını vermiştir. Romanın bütününde bireyin iç dünyasını kesintisiz olarak verme çabası vardır. Bu tür bir yapının Joyce'un *Ulysses*'ini hatırlatmaktadır.

Tutunamayanlar iç içe girmiş üç metin halkasından oluşmaktadır. Selim Işık ve Turgut Özben'in hayat hikâyeleri belirli çerçeve içine alınmıştır. Gazetecinin önsözü ve Turgut'un mektubu dış çerçeveyi yani *Tutunamayanlar* kitabının öyküsünü oluşturur. *Tutunamayanlar*'ın da iki öyküsü ve bu iki öykünün iki ayrı başkışısı vardır. Turgut Özben arkadaşı Selim Işık'ın intihar nedenini araştırırken kendi ruhsal serüvenini yaşar. Bu öykünün çerçevesinin içinde ise Selim Işık'ın öyküsü yer alır. Gazeteci-editörün "Sonun başlangıcı" adlı önsözüyle başlayan *Tutunamayanlar*, bu önsözden anlaşılacağı üzere sona ererek bitmez.

Tutunamayanlar kitabının öyküsü Turgut Özben'in öyküsü ve Selim Işık'ın öyküsünden oluşmaktadır. İlk önce gazetecinin yazısı ile birinci öykü (*Tutunamayanlar* kitabının öyküsü) başlar; sonra Turgut'unki ve Turgut'un öyküsü sürerken Selim'in ki başlar. Kapanışta ise ilk önce Selim'in öyküsü, sonra Turgut'un öyküsü, en sonunda da *Tutanamayanlar* kitabının öyküsü biter. Bu üç hikâye içeriden dışarıya doğru işleyen bir nedensellik bağı ile birbirlerine bağlıdır.

Tutunamayanlar'ın dış çerçevenin içindeki iki hikâyesi ayrı anlatı düzeyinde yer alır. Üçüncü kişi ağzından anlatılan Turgut'un hikâyesi birinci düzey; Selim'in öyküsü ikinci düzey anlatıdır. Romandaki anlatıcılar birinci anlatıcının anlattığı öykünün içindeki kişilerdir (Selim, Metin, Günseli) ve sırayla anlatıcı görevini yüklenirler.

Turgut'un hikâyesi kronolojik bir sıra izlerken ikinci hikâyede ise Selim'in dönemleri karışık bir biçimde sunulur. *Tutunamayanlar*'da okur romanın dünyasına Turgut'un bilincinden

⁴ "... nesir, nazım ve tiyatrunun çeşitli türlerin de rastlayabileceğimiz 'atektonik' tarz, açık ya da esnek doku olarak da adlandırılan ve sonuca doğru tutarlı ve sıkı bir konu – olay ilerlemesi yerine konu birimlerine özen gösteren bir yapıdır" (Aytaç 1999:184)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

bakmakla kalmaz; onun ruhsal gelişimini, iç çatışmalarını, değerlendirmelerini ve yavaş yavaş Selim ile özdeşleşmesini izler.

1934 ve 1936 yılında doğmuş iki kişinin düşüncelerinde Atay, tarih anlayışı, toplumda bilgi ve kavramların oturmaması, toplumdaki çelişki ve ölçsüzlükler gibi pek çok sorunu ele alır. Böyle bir düzende bu iki karakter tutunamamaktadır. Roman, İstanbul ve Ankara'yı belirsiz sahne olarak seçmiştir.

Romanda, anlatıcı öncelikle Turgut Özben'in bıraktığı notları düzenleyen yayımcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde birinci düzey anlatı olan Turgut Özben'in hikâyesi üçüncü kişinin bakış açısından ve ağzından verilmiştir. İkinci düzey anlatım olan Selim'in hikâyesinde ise birinci düzey anlatının kahramanı Turgut'la birlikte Selim, Metin ve Günseli anlatıcı rolünü üstlenirler.

Romanda çeşitli anlatım tekniklerini görmek mümkündür. Berna Moran, "Aktarılan iç konuşma" tekniğinin Tutunamayanlar'da az kullanılan bir yöntem olduğunu, anlatıcının aradan çekildiği ve karakterin kendi kendine konuşmasının (düşündüklerini) olduğu gibi alıntılандığı "Alıntılanan iç konuşma" tekniğinin *Tutunamayanlar*'da kullanılan temel yöntem olduğunu ifade eder. Moran'a göre alıntılanan iç konuşmalarda Turgut'un iç çatışmalarını, yaptığı toplumsal eleştirileri belirtmek üzere kullanmıştır. Turgut yine iç konuşmalarında en çok Selim ve Olric ile diyalog kurmuştur. Olric Turgut'un öteki ben'ini temsil etmektedir (Moran 1997:205, 210).

Berna Moran'a (1997:206) göre *Tutunamayanlar*'da bilinç akışı hiç yok gibidir. Gürsel Aytaç (1990:40, 55) ise romanda kullanılan anlatım tekniklerinin birinin de bilinç akışı olduğunu, hatta bilinç akışının kapsamlı bir uygulamasının olduğunu belirtir. Önceki bölümde değindiğimiz gibi bilinç akışında kullanılan araçlar arasında iç monolog, sözsüz kendi kendine konuşma, kendi kendine konuşma, monolog ve diğerleri yer almaktadır.

Romanda anlatıcının zihninde Turgut Özben, Turgut Özben'in zihninde ise Selim Işık vardır. Bu nedenle romanın bazı kısımlarında yazar, Turgut ve Selim iç içe girmektedir. Anlatımın yükü çoğunlukla karakterlere yüklenmiştir. Daha romanın başlarında hâkim bakan yazarın cümleleri Turgut'un karışık olan zihnini dile getirerek başlar. Yazar, okuyucuyu romanın ilerleyen kı-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

sımlarında daha da yoğunlaşacak olan kahramanların zihin dünyasına hazırlamak için romanın birinci bölümün ilk sayfasında Turgut'un kendi kendine konuşmalarının başladığını haber verir.

“Demek, hafifçe söylenme alışkanlığı, o zamana kadar uzanıyordu. Demek, kendi kendine konuşma o gece yarısı başlamıştı” (Atay 2004:25-26)

Bir iki sayfa sonra yazar, bir açıklama cümlesinin ardından okuyucuyu doğrudan Turgut'un zihniyle baş başa bırakır:

“Erken yatmasının başka bir nedeni de yarınki direksiyon kursu. Ben de yatıp uyumalıyım; herkes yatıp uyumuştur. Benden başka kimse, bu mektubun anlamını düşünmüyor. Kaya şimdi çalışma odasında olsaydı ne yapardı? Üniversiteli kızların soyunmasını seyrederdi. Hele bir tanesi varmış; her gece, her gece bacaklarını duvara dayayıp... Karısından gizli, yani kaçamak. Ben de kaçamak yapıyorum şimdi: karımdan gizli, Selim'i düşünüyorum. Hayır, gizli değil; biliyor kimi düşündüğümü. Gene de bir gizlilik var: ne düşündüğümü, nasıl düşündüğümü bilmiyor. Selim'i ve kızların bacaklarını... Selim de olsaydı seyrederdi, ben de seyrederdim. Olmuyor; düşünce suçları, kaçamaklar artıyor. Ayağa kalktı, salondan çıktı, koridorun duvarına tutunarak karanlığı geçti. Yatak odasının kapısını itti; uyuyan karısını seyretti ışığı yakmadan. “Hayır, hayır.” İpek yorgan hışırdadı, karısı uyanır gibi oldu. “Uyusaydın artık,” diye mırıldandı, yorganın içinden. “Biliyorsun...” Biliyordu: kaçamak sona ermeliydi artık. (...) Benimki adale kuvveti.” Kollarıyla Selim'i soluksuz bırakıncaya kadar sıkardı: “Sen birden çökeceksin Selim. Çünkü neden? Çünkü için boş senin. Birden, kollarımın arasında için boşalacak: birden, üçüncü boyutunu kaybedip bir düzlem olacaksın ve ben de seni duvarda bir çiviye asacağım.” Havaya kaldırdığı Selim'i duvara sürüklerdi. Siyah saçlarından yakalayarak başını duvara dayar: “dökülmeyen saçlarından asacağım seni,” diye bağırırdı. “Erkeğin kılları göğsündedir, oğlum Selim.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Hemen gömleğini çıkarır ve boynuna kadar bütün gövdesini kaplayan kıllarını gösterirdi Selim'e. "İğrençsin Turgut. Sen onları, üniversite kantinindeki kızlara göster. Kapat şu ormanı." Bir erkeğin yanında soyunmasından sıkılırdı Selim." (Atay 2004:28-29)

Turgut, Selim'in ona bıraktığı mektubu ve Selim'i düşünmektedir. Çağrışımlara dayalı olarak Selim'in kızları seyretmiş olması, kaçamak düşüncesini doğurur. Turgut, Selim'i düşünmesini karısından gizli olarak yaptığı bir kaçamak olarak değerlendirir. Araya giren hâkim yazar cümleleri ve sonrasına Turgut'un Selim'le yaptığı hatırlanan bir konuşma (diyalog) gelir. Yazar bu hayali konuşmaları çift tırnak içinde vermiştir.

Bilinç akışının bireyin iç dünyasını sunmadaki etkililiğinden Atay da yararlanmıştı. Romanda bu tekniğin oldukça çok kullanıldığı görülmektedir. Bu teknik bir bakıma romanın biçimsel dokusunun önemli bir ögesi niteliğindedir. Romanda "olay" zinciri olmadığından, anlatım daha çok figürlerin, özellikle Turgut Özben'in içinden geçirdiklerinde, onun ruh dünyasında yoğunlaşmaktadır. Düşünceler yer yer gerçek hayatta olduğu gibi, insanın aklından geçenler, çağrışımlarla oluşan bir akış halinde sunulmuştur.

2.1. *Ulysses ve Tutunamayanlar'da Psikolojik Bilinç Akışının Benzetilmesi*

Modern romanın temel endişesi, gerçeklik kavramının anlatıda olduğu gibi yansıtılmasıdır. Bu nedenle Joyce, daha önce belirttiğimiz yazarların görüşlerinde şekillenen insanın zihnî gerçekliğini romana taşımaya çalışmıştır.

Atay da Modernizmden Postmodernizme uzanan bir çizgide kurguladığı Tutunamayanlar'da gerçekliğin Gürsel Aytaç'ın ifadesiyle "sınırsızlığını", kahramanlarının yaşam düzlemlerinde ve zihinsel süreçlerinde yer yer ironik anlatımla vermiştir. Böylelikle iki yazar bilinç akışı tekniğini etkin bir şekilde kullanmışlardır. Özellikle zihinsel düzlemi ortaya koymada çağrışım ilkesi belirleyici unsurlardan birisi olmaktadır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

2.1.1. Çağrışım İlkesi

Psikoloji biliminde Freud'un terapilerinde uyguladığı yöntem olan çağrışım, anlatıda bilinç akışının oluşturulmasında ve yönünün belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir. Çağrışım, insan zihninin temel çalışma prensibi olarak tanımlanmaktadır. Psikolojik çözümlemede geçmiş yaşantı ve bireysel özelliklerin önemli olduğu çağrışım yönteminde zincir, uyarıcı nitelikte bir sözcüğün verilmesiyle başlar. Tepkisel sözcükler yeni çağrışimleri tetikler. Çağrışım zincirinin niteliği kavramların benzerliği, bitişikliği, yakın zamanda olmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Çağrışım dayalı düşünce akışı her bireyde farklı bir doku oluşturmaktadır. Çoğu kişiye göre bilinç akışı birbiriyle ilintili tipik zihinsel tepkiler kümesidir. Şunu da belirtmek gerekir ki bireyin zihnindeki çağrışım süreci, nadiren mantıksal ve çizgisel niteliktedir. İnsan zihninde ortaya çıkan çağrışım daha çok dağınık, daldan dala konar niteliktedir. Çağrışım, bazen tutarsız ve bağdaşmaz da olmaktadır.

Joyce, ruhsal karmaşayı oluşturan ve değiştiren hafızanın gücü üzerine odaklanır. Geçmişin şimdiyle olan bağlantısı onun karakterlerinde çağrışım zincirlerini, anlık dış uyaranların tetiklediği bireysel yaşamlarına ait deneyimler etrafında kümelenmiştir.

Proteus bölümünde Stephen Dedalus ve Leopold Bloom'un zihinsel deneyimleri, kendi yaşamlarına ait bastırılmış anılardan kaynaklanan düzensiz ruhsal patlamalar niteliğindedir. Kahramanların çağrışimleri, biraz garip bir düzeyde ve tutarsızdır. Karakterlerin ruhsal durumları göze ve kulağa dayalı çağrışımın baskısı altındadır.

Ulysses'te büyük hafıza teorisine bağlı olarak ruh göçü veya onun Hint inanışındaki dinsel versiyonu Akasik kayıtlar (Akhasic Records) karakterlerinin ruhsal dokusunu ve kişiliklerini oluşturmada önemli bir etken olarak kullanılır. Akasik kayıtlar, *Ulysses*'te düşüncenin tahrip edilemezliğini simgelemektedir. Bu kavramlar çerçevesinde beliren semboller, karakterlerin kişilikleri boyunca ortaya çıkarlar. Proteus ve Circe bölümünde bu semboller görmek mümkündür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Joyce, çağrışım tekniğini karakterin anı ve izlenimlerini sıralayarak kullanmıştır. Joyce'un karakterleri özellikle Bloom, dünyayı algılamak psikolojik öznelik penceresinden bakar. Proteus bölümünde Stephen, zihninin kendi yaşamının unsurlarında serbestçe gezinmesine müsaade eder. Elbette zihinsel çağrışımlar karakterin bilinçaltı dünyasında şekillenmektedir:

"Leahy's Terrace'tan çıkıp basamakları ihtiyatla indiler, *Frauenzimmer*: şevlikten aşağı sahile humbl humbl yürüyerek, yayvan ayaklarıyla kum birikintisine bata çıka ilerlediler. Bencileyin, ve Algy gibi, kudretli anamıza inmekte. Bir numaralı ebe çantasını tembel tembel sallıyor, öbürünün şemsiyesi kumsala dürtülmüş. Mahalleleri Liberties'den çıkmışlar bütün gün seyrana. Bride Sokağı'ndaki Mrs. Florence MacCabe, merhum Patk MacCabe'nin hayatta kalan eşi, bitmeyen yanında. Bacılarından biri beni viyaklata viyaklata söküp yaşama çıkarmıştı. Hiçlikten yaratılış. Çantasında ne vardır? Kırmızı yünlülere sarmalanmış, sarkan bir göbek kordonuyla bir düşük. Herkesin kordonları uç uca geçmişe bağlanıyor, tüm tenleri birleştiren büklüm büklüm bir halat. Bu yüzden ya gizemci keşişlerin. Tanrılaşacak mısınız? *Omph*Yokunuza dalınız. Alo! Kinch konuşuyor. Beni Havvakent'e bağlar mısın. Alef, alfa: sıfır, sıfır, bir.

Adem Kadmon'un zevcesi ve hayat arkadaşı: Heva, çıplak Havva. Göbeği yoktu onun. Dalınç. Kusursuz bir karın, hamile ipiri, gergin tirşeden bir kalkan, yo, ak bir buğday yığını, doğusal ve ölümsüz, ezelden ebede baki kalan. Günah batını.

Karanlık günah batınıdaydım ben de, vücuda getirilmemişken. Onlar tarafından, benim sesime, benim gözlerime sahip o adamla nefesinde küller bir hayaletkadın. Karındılar ve birbirinden koptular, birleştiricinin buyruğunu yerine getirdiler. Çağlar öncesinden istemişti benim O ve artık isteyemez benim başka bir şey ya da hiç olmamı. Onda temellenmiştir bu *lex eterna*. O halde bu,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Baba ve Oğul'un eşzözlü olarak yer aldığı ilahi töz mü ola ki? Zavallı Arius'çuk, kiminle tutuşacak? Yaşamı boyunca eşgörmöteyahudigümteklığı uğruna savaş vermiş. Yıldızdüşük mezhep sapkını! Bir Yunan apteshanesinde son nefesini vermişti: *Euthanasia*. Mücevher bezeli tacı ve asasıyla, tahtına postu sermiş, *omophorionu* çemrenmiş, mabadında pıhtılar, boşalmış bir orunun dolu." (Joyce 2006:3/68)

Ebelerin görünmesiyle Stephen kendi doğumuna yardımcı olan ebeyi hatırlar ve kendi doğumunu zihninde canlandırır. Stephen, doğum mucizesi üzerine düşünmeye başlar. Yoktan var olmayı düşünür. Düşünceler zihninde akmaya başlar. Görüldüğü üzere burada bir algının tetiklediği akış, Stephen'ın kişisel meselelerine bağlıdır.

Ebelerden birinin taşıdığı çanta, nedeni belli olmamakla birlikte Stephen'ın zihnine yeni bir çağrışım ekler. Çanta zihninde bir düşük hadisesini çağrıştırır, göbek kordonu düşmemiş bir cenin resmedilir. Bu göbek bağı her bir insanı yaşama bağlayan diğer tüm bağlardan biri haline gelir. Aynı zamanda tüm tenlere (all flesh) bağlar, insanları bu bağ. Göbek bağları Stephen'a tüm göbekleri (omphalos) ve tanrıların gizemini anlamaya çalışan keşişlerin göbeklerini çağrıştırır. Stephen'ın zihninde keşişler göbekleriyle cennetle haberleşirler, bir bakıma göbek kordonları telefon telleri gibidir. Joyce, Stephen'ın zihninde fanteziye yaklaşan bir durumu verir. Stephen, hemen Edenville'yi arar ve onunla hayalî bir konuşma yapar.

Yoktan varedilişi simgeleyen Edenville, Stephen'a Adam ve Eve'yi (Adem ile Havva) hatırlatır, bu ikisi yaratılmış olmakla birlikte doğrulmamış olduklarından göbekleri yoktur. Yoktan varedililiş bir kez daha zihinsel düzlemi meşgul eder. Stephen, kendisine kapalı gizli bir kalkanı hatırlatan Havva'nın bozulmamış karnını resmeder. Havva'dan ilk günah çağrışım zincirine girer. Stephen'ın zihni oradan da kendi fiziksel doğumuna ve Tanrı'yla olan ilişkisine gider.

Çağrışımların bir kısmı Stephen'ın kendi özel yaşamından bir kısmı ise (ilk günah gibi) mitolojik, dinsel kavramlarla örülmemektedir. Joyce, büyük hafıza teorisini işletmektedir. Kişisel çağrı-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

şımlar Stephen'ın şairane ve kültürel zenginliğe sahip kişiliğinin verilmesi nedeniyle okuyucu tarafından kabul edilir niteliktedir. Bu şekilde verilen çağrışım zinciri ile Stephen'ın kimliği de okuyucunun gözünde netleşmektedir.

Romanın dördüncü (Calypso) bölümünde Bloom, karısına kahvaltı hazırlamaktadır. Dış uyaranlarla birlikte Bloom'un zihni yemek, sıcak ve kedinin sütü içmesi gibi çağrışımlarla kısa bir bilinç akışına kapılır. Bloom'un izlenimleri Bergson'un deneyimlerin ayrı ayrı yanıp sönen manzaralar olarak zihinde deneyime dönüştüğü görüşünü hatırlatmaktadır (Kumar 1962:111):

“Kedinin yalayışını dinledi. Jambonlu yumurta, istemez. Bu sıcaklarda iyi yumurta hak getire. Şöyle temiz güzel bir su içeyim. Perşembe: Buckley'den koyun böbreği de alınmaz bugün. Tereyağında pişirirdim, karabiberli falan. En iyisi, Dlugacz'dan domuz böbreği almak. Çayın suyu kaynadayırsun. Kedinin yalayışları yavaşladı, fıncantabağını tertemiz yapmış. Dilleri niçin sert olur öyle? Daha iyi yalayabilsin, tüm girintilerini kabın. Yiyebileceği bir şey? Çevresine bakındı. Yok.” (Joyce 2006:486)

Joyce, kahramanlarının çağrışım dünyasını varlık, yaşam ve Tanrı etrafında örgütlemiştir. Büyük insanlık hafızasını Joyce işletmeye çalışmıştır.

Atay, bilinç akışının önemli ilkesi olan çağrışımı yerinde kullanmıştır. Eserdeki bazı pasajlarda zihnin bu atlamalı süreci dramatize edilmiştir. *Tutunamayanlar'* da, çağrışım zincirleri, çoğunlukla kahramanların geçmiş yaşantılarının saklandığı hafızalarından gelen imge ve hayallere dayanmaktadır. Bir başka ifadeyle çağrışım zincirleri, karakterlerin kendi iç gerçeklerine temellenmektedir. *Tutunamayanlar'* da bazı çağrışım öğeleri Freud'un ve Jung'un görüşlerine yakın bir şekilde bazen net imgeler, bazen bozulmuş imgeler, bazen de kolektif şuurdan kaynaklanan imgeler olarak ortaya çıkmaktadır.

Romanda Turgut'un iç dünyasını, genellikle kendi dilinden öğrenmekteyiz. Bir inşaat mühendisi olan Turgut Özben, içinde bulunduğu toplumsal düzeni ve daha pek çok konuyu ar-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

kadaşının ölümünü araştırırken irdelemekte ve eleştirmektedir. Özben, romanın ilerleyen kısımlarında Selim Işık'la özdeşleşecek bir çizgiye gelir. Özben'in düşüncelerinin merkezinde Selim ve onun değiştiremediği, direnemediği toplumsal düzen ve meseleler vardır. Dolayısıyla Turgut'a ait bilinç akışı pasajlarında çağrışımlar, Selim, toplumsal sorunlar, kurumların işleyiş düzeni ve Turgut'un entelektüel birikimini oluşturan kaynaklar etrafında zincirlenmektedir.

Romanın ilk bölümlerinden itibaren Selim, Turgut'a bıraktığı mektupla onun zihninin işleyişinin merkezine oturmuştur. Turgut, tutkulu bir aşk yaşar gibidir. Turgut, kendi yaşamını bile Selim'in düşünceleri çerçevesinde yargılamaya başlar.

Düzenin akışı içinde kendi yaşamını kuran Turgut, Selim'in ölümüyle birlikte içinde bulunduğu durumu Selim'in gözüyle değerlendirmeye başlamıştır. Ivan Gonçarov'un "Oblomov" adlı romanındaki tembel köylü kahramanı hatırlar. Oblomov kendi hayatı için yeni projeler üreten, ama bir türlü bu projeleri uygulamaya geçiremeyen bir kahramandır. Üniversite yıllarında okuduğu Oblomov'un miskinliği, Turgut'u o yıllarda bedenen harekete geçirmiştir. Turgut, Oblomov'u okuduğunda olduğu gibi, Selim'in ölümünü de yaşamını değiştirmek için tetikleyici bir unsur gibi görmeye başlamıştır. Turgut'un evlilik süreci, sonraki fiziksel ortamı Selim'in Turgut'tan kopmasını sağlamıştır. Selim, Turgut'un benimsediği küçük burjuva yaşamını benimseyememiştir. Ayrıca Turgut'un benimsemesini de kabullenmemiştir. Hayali konuşmalarda Selim'in bir oyun bozan gibi davrandığını düşünmektedir:

"Yakalandın Turgut, kendini eleverdiniz. Neden, Selim? Nasıl olur, tam şirketin muhasebecisinden onbinpeşin yirmibeşbine bir araba almak üzereyken, tam direksiyon kursuna başlayacakken, tam bir kat parası biriktirmenin gerekliliğini düşünürken... beni kandıramazsın Selim, işime burnunu sokamazsın. Ben, soğukkanlılığımı korumasını bilirim. Sen söylemez miydin 'utanmadan, duygusuzluğumla öğündüğümü'. On yıl önce olsaydı, belki biraz daha düşünürdüm; belirsiz tehlikelerden korkmazdım. On yıl önce olsaydı, Oblomov'u

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

okuduktan sonra beden hareketlerine başlamam gibi, gene bu sarsıcı olayla kımıldandım yerimden belki. Kımıldardım da ne yapardım? Hiç. Biraz huzursuzluk duyardım herhalde. Eski bir yara yerinin sızlaması gibi bir şey. Oblomov'u ve beden hareketlerini unuttum. Kendimi çabuk topladım. Bilinmeyen yüz binlerce kız içinde, üniversite kantininden birini seçtin kendine ve ona okuduğu kitapları sordun ve karşında oturup susmasını seyrettin. Evet; öyle oldu Selim; ne kötülük görüyorsun bu davranışında? Bir şey dediğim yok, Turgut. Evlenirken de bir şey söyledim mi? Bize çok uğramadın evlendikten sonra. Size mi? Siz kimsiniz? Ben, Nermin, çocuklar... Ben sizi bilmiyorum, seni tanıyorum. Evinize alışmadım herhalde. Eşyalarınıza alışmadım, yadırgadım onları. Salon-salamanjevi, deniz gibi büyük ve kauçuk köpüklü yatağı olan karyolayı, aynı takımın yaldızlı gardrobunu ve gene aynı takımın şifonyerini ve gene aynı takımın tuvaletini sevemedim. Evinizde Türkçe bir şey kalmamıştı. (...) Küçük burjuva alışkanlıklarını yeren son oyununu hatırlıyor musun? Oyunun yarısında çıkmıştım. Sen bütün oyunların yarısında çıktın aslında. Necati'nin oyunu dört yüz elli kere oynandı ve Necati de bir kat aldı kazandığı parayla. Senin işin neydi onların arasında? Ne yapıyordun? Hiçbir işim yoktu. Bu nedenle sevmezlerdi seni işte. Bu nedenle aldırmadılar sana. Senin ne işin vardı orada? Herkesin işine karıştın, işin olmadığı halde. Ölmek bile, kendilerine böyle bir görev verilenlerin işidir. Kendine oyunlar buldun: başkalarının katılıp katılmadığına aldırmadığın oyunlar. Herkesi yargıladın bu oyunlarda. Bu arada beni de yargıladın, bana da haksızlık ettin. Ben de bir oyun yazsam, sonunda haklı çıkmak için kendini öldürdüğünü söylesem... Bu oyunu sevmedim Turgut. Ben, oyunlarda bana saldırılmasını sevmem. Ben oyun istemiyorum artık; ne oyun ne de gerçek, senin ölmen gibi bir gerçek, beni sarsmamalı Selim. Ayağa kalktı. İnsan gerçeklere karşı durur: yaşar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

ve olduğu gibi olmayı sürdürür Selim. Ayrıca, bu mektubu bana yollamadın, bana böyle bir görev verilmedi. Benim işim değil bu. Benim işim değil. Mektubunu on kere okudum, bir sonuca varamadım. Başka türlü bir yaşantın olabilirdi Selim. Seni istemeyenlerin dışında bir düzen kurabilirdin.” (Atay 2004:30-32)

Ölümünden sonra Selim’in evini ziyaret eden Turgut, Selim’in daha önce tanıştırmadığı bir arkadaşını görür. Turgut’un zihinsel süreci, yine Selim merkezindedir. Burhan’la tanışması, onu geçmişe götürür, eskiden kantinde yaşadıklarını hatırlatır. Turgut’un zihninden kayan düşüncelerin aralarına giren hâkim bakan yazarın cümleleri okuyucuya yol göstermektedir. Alıntının sonundaki “Efendim?” ifadesi ise ileride ortaya çıkacak olan Olric’e aittir:

“Orada kimseyi bulacağını düşünmeyen Turgut’a, tavırları sahte gelen biri. Selim’in annesinden başka bir insanı görmeye hazırlıklı olmadığı için, ona yabancı ve iğreti gelen bir “arkadaş”. Ben, her ne pahasına olursa olsun buraya geldikten sonra, benden önce nasıl birisi aynı durumda olabilir? Üzülme canım, rastlantı; resmî bir ziyaret olmalı. “Burhan Bey de eksik olmasın aramış beni. Selimciğimin çok iyi bir arkadaşıydı.” İnsan, hiç olmazsa, sizden iyi olmasın, der. Büyük fedakârlıklarla getirmiş olduğumuz Turgut Özben, tam sahneye çıkmak üzereyken... “Tanışıyor muydunuz?” Her zaman, birisi sizden önce davranır. Oysa, gelip geçici biridir bu. Sinemada, sizden önce, son boş koltuğu alan kör bir yabancı. “Hayır,” dedi. “Yalnız... Selim bahsederdi. Şimdi, Ankara’da bulunuyorsunuz, zannedersem.” Demek, Burhan buydu. Selim’in onlara tanıştırmaktan kaçındığı “esaslı” arkadaşlarından biri. (...) Turgut kendine gel, adamın bir şey dediği yok. Eski huyların ortaya çıktı gene. Çıksın! Eski huylarımdan kaçmakta acele etmişim anlaşılın. Bu “olay” karşısındaki zayıflığımdan anladım bunu. Yeni huylarımla büsbütün gülünç oldum. “Teşekkür ederim. O beni öksürtüyor, bundan içeyim.” O dediği Yeni

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Harman, bu dediği Birinci. Nasıl "dolayısıyla" anlatıyor aramızdaki farkı. Selim, muhakkak sana, benden "bahsetmiş" olacak. Yoksa, kendi kendine akıl edemezdin bu inceliği. Şimdi de Müzeyyen Hanıma döndü. Onunla, bir anayla nasıl konuşulursa öyle konuşur herhalde. Ben de kendimi ele vermeyeceğim daha fazla. Senden sonraya kalmakla da Selim'i daha çok sevdiğimi göstermiş olacağım. Efendim?" (Atay 2004:87-89)

Hemen arkadan gelen pasajlarda Turgut'un zihni yine çağrışım zincirine tutulmaktadır:

"Ne söyleyeceğimi bilemiyorum," diyordu Burhan. Ben de bilemiyorum. Birden mahzunlaştı. Bana anlatabilirdin Selim. Böyle bir durumda kim dinlemezdi ki seni? Ne yaptın son aylarda? Anlamasam da dinlerdim seni. Bir "hukukumuz" vardı hiç olmazsa. Ölümcül düşüncelerini hafifletirdi bir insanın varlığı belki. Belki de anlatmaya çalıştın birilerine. Kim bilir? Anlatamadın; belki o insanın yüzüne bakar bakmaz anlatmanın yararsızlığını gördün. Bu düşüncelerle çevresini, Burhan'ı, ona duyduğu sebepsiz öfkeyi unuttu; kendini bıraktı bir süre. Gözü, bir koltuğun üzerindeki dantele taktı; hissetmeden ona baktı ve düşündü. Her gün birlikte yaşadıkları yılları düşündü. Nasıl bu duruma geldik Selim? Bir arada olmanın kaçınılmazlığından başka bir neden yok muydu bizi yaklaştıran? (...) Her gün durmadan koşulacak, akşama kadar; sonunda epsilon kadar küçük bir fayda temin edilecek. Bir epsilon, iki epsilon... razıyım. Esir Selim esir. British Museum'a gidilecek. Marx gibi çalışılacak... istersen sakal da bırakırım. Kataloglar içinde kaybolacaksın Turgut, de. Bir dene bakalım. C/ 17760 8.P 158 6c CD lit Vicne. 1949 mus. o. 96. Hemen arar bulurdum. Hidrolik çalışmak gerekiyor, hem de ezberlemek yok; anlayarak, desen itiraz edersem o zaman söyle. Batı ve Güney Anadolu Hitit, İyon ve Mikene medeniyeti kalıntılarını

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

görmenin bir yararı olacak mesela. Arabayı alınca hemen toplarım çoluk çocuğu. Çoluk çocuk mu hayır, hayır Selim. Bir an için oldu o duraklama. Bir yolunu bulurum. Sen düşünme orasını. Selim, ne kuvvetliyim göreceksin. Ellerinin bütün gücüyle koltuğun kenarlarını sıkmakta olduğunu hissetti. Endişeli bir bakışla Müzeyyen Hanıma ve Burhan'a çevirdi gözlerini. Ona bakmadan, alçak sesle konuşuyorlardı. Hepimiz suçluyuz Selim. Alçak sesle konuşmalıyız. Fakat ben bir yolunu bulup yükselteceğim sesimi. Burhan ayağa kalktı, Turgut'a yaklaşarak elini uzattı. Turgut bu eli kuvvetle sıktı. "Ankara'ya gelirim... sizi aramak... konuşur... bir mahzuru yoksa..." gibi sözler mırıldandı Burhan'a. Bir kâğıda birşeyler karalayıp verdi Burhan. Bakmadan cebine attı bilinçsiz bir hareketle." (Atay 2004:89-90)

Turgut, doğal olarak yine Selim merkezindedir. Selim'in istediği bir yaşam tarzına yaklaşmayı düşünmeye başlamıştır. Araya giren hâkim bakan yazarın cümlelerinin kılavuzluğunda Turgut'un zihni okuma gerekliliğini vurgularken kendi bilinçaltından gelen "epsilon"⁵ ile çağrışım zincirini oluşturmaya başlar. Buradaki çağrışımlar, entelektüel birikiminin işaretlerini verir gibidir. British Museum, Marx, kütüphane katalogları, Batı ve Güney Anadolu Hitit, İyon ve Miken uygarlıklarına, almaya niyetli olduğu araba nedensizce çağrışım kümesine katılır.

Romanda, bilinç akışı pasajlarında oluşturulan çağrışım zincirlerine daha pek çok örnek verilebilir.

Tutunamayanlar'da özellikle Turgut'un zihin dünyasındaki çağrışımlar, Selim merkezlidir. Selim'in düşünceleriyle git-tikçe örtüşen Turgut'un düşünceleri Selim, Hz. İsa ve Hamlet etrafında bir tutunamayan tipi tanımlamaktadır. Selim merkezli olan bu çağrışım zincirlerinde toplumu ve bireyi etkileyen pek çok mesele üzerinde düşünceler kendini gösterir.

⁵ Eski Yunan alfabesinin beşinci harfidir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

2.1.2. Bilinç Akışında Zihnin Çeşitli Durumlarının Benzetilmesi

Ulysses'teki bilinç akışı pasajlarında zihnin çeşitli durumlarını, imgelemci (hayali) ve otistik düşünmenin örneklerini görmek mümkündür. Joyce, karakterlerinin zihnî süreçlerinde hafızaya ait unsurlara Jung ve Freud'un görüşlerine yakın bir şekilde romanında yer vermiştir. Çift kişilik, bastırma, bozulma, kolektif şuur altı, dalgınlık, rüya halleri ve hafızanın birbirine bağlanan süreçlerini romana taşımıştır.

Proteus bölümünün başlangıcında bir dış uyaran olarak ebelerin görünmesi, düşünce akışını tetiklemekle birlikte Stephen'ın göbek kordonuyla Edenville ile hayali (fantastik bir çizgiye yakın) bir telefon konuşması yapmasını sağlar.

Otistik düşünmede kahramanın düşünceleri dış uyarılardan ziyade iç gereksinimlere göre şekillenmektedir. Stephen'ın kişisel problemleri doğal olarak onun bilinç akışını kişisel noktalara sürükler. Kendisinin Tanrıyla olan ilişkisini ve baba oluşunu düşünür: "Wonbed in sin darkness I was too made not begotten"

Zihnin bir başka durumu, Bergson ve diğerlerinin tanımladığı istem dışı veya istemli hafızanın sakladığı anılardır. Bireyin kimlik ve kişiliğinin oluşmasında etkisi kaçınılmaz olan anılara Joyce, bilinç akışı pasajlarında oldukça yer vermiştir. Aşağıdaki alıntı Stephen'a ait mutlu bir anıdır:

"Pencere camına yapışmış iki sinek vızıldamaktaydı, yapışık, Ateşin şarabı bir süre damagında duyumsadı, yuttu. Burgonya üzümleri cenderelerde ezilmekte. Güneşin ısısı bu. Gizemli bir dokunmuş gibi bana anılar söyler. Yaşartıp dokunduğu duyularını anımsatıp. Howth'dayken yabani eğreltilerin altında gizlenmişiz ta altımızda uyuyan körfez: Gök. Çıt yok. Ve sema. Lion's Head'in orada morlaşan körfez. Drumleck önlerinde yemyeşil. Sutton'a doğru sarımtırak yeşil. Denizaltı çayırları, açık kahverengi otlar çizgi çizgi, gömülü kentler. Yastık ettiği ceketinin üzerine serilmiş saçları süpürgeotlarının üzerindeki kulağakaçanlar boynunun altındaki elimi dalıyorlar, depreşti gene yaram. O görkem! Merhemler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

sürünmüş serin yumuşak eli dokunuyordu bana, okşayarak: Gözleri üzerimde başka yana bakmadan. Kendimden geçerek onun üzerine uzanmıştım, dolgun dudakları iyice aralanmış, öpmüştüm ağzını. Mmma. Usulca ağzıma sürdü ıplık çiğnenmiş tükürüğüne bulanmış ekşimsitli iğrenç çiğnemiği. Esridim: Yedim onu: Kıvançla. Genç yaşam, dudaklarını uzatarak verdiği şeydi bana. Yumuşak ılık yapışkan aromalısakız lokum dudaklarından. Birer çiçektir gözleri, ye beni, istekli gözler. Çakıllar yuvarlandı. O, kımıltısız uzanmaktaydı. Bir keçi. Kimse yok. Ben Howth tepesinde rododendronlar bir dişi keçi frenküzümlerini kışkırtarak emin adımlarla yürümekte. Eğreltilerin altında duldalanmış ılıkçasarak gülümsemekteydi o. Delicesine abandım üzerine, öptüm onu: Gözlerinden, dudaklarından, damarları atan gergin boynundan, ince yünlüden bluzunun altındaki dolgun kadın göğüslerinden, dikilmiş ipirimebaşlarından. Sımsıcak dilimi diline dayadım. O da öptü beni. Öpülmekteydim. Kendisini bana teslim ederek saçlarını dağıttı. Öptü, öptü beni o.

Beni. Şimdiki halime bak.

Yapışık, vızıldadı sinekler." (Joyce 2006:8/213-214)

Joyce, duraksamadan akan istem dışı hafızadan yüzeye çıkan anılara dair imgeleri bazen bozulmuş, karmakarışık olarak vermektedir. Bloom'un zihnine çarpan imgeler;

"Blookim, koynunda günah zevkleri, Moulang'ın pipoları, Wine'ın antikaları, zihninde, Raoul için, CarrolPun kasvetli renksiz gümüş takımlarını geçti, tatlı günahkâr sözcükler.

Garson yamağı onlara, bardaki kadınlara, o bar kızlarına doğru geldi. Onu takmayan onların önüne tepsisini fincanları şangırdatarak küt diye bıraktı." (Joyce 2006:11/300)

Joyce, özellikle Freud tarafından tanımlanan ve insan zihninde genellikle dalgınlığa yakın bir şekilde kendini gösteren

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009

gündüz düşlerini de bilinç akışı pasajlarına taşımıştır. Stephen'ın gündüz düşleri, Kevin Egan ve İrlanda devrimiyle ilgilidir. Stephen'ın Paris, Kevin Egan ve İrlanda devrimci hareketi hakkındaki gündüz düşleri, eserde dalgınlık halinde ortaya çıkmaktadır. İlerleyen kısımlarda hatırlanan ve hayal edilen diyaloglar konuşma çizgisiyle başlar. Stephen'ın hatırlanan bir anısındaki görsellik, Kevin Egan'ın ifadeleriyle karıştırılır, böylelikle okuyucuya gündüz görülen bir düş izlenimi verilir.

“Sıla iznindeki Patrice'le, MacMahon tavernasında lık lık ılık süt içtik. Yabankazı Paris'li Kevin Egan'ın oğlu. Babam bir kuştur benim, delikanlı nefis *lait chaudyu* körpecik pembe diliyle lap lap içmekte. Dolgun bir tavşan surat. Lap, *lapin*. Emeli *gros lotsu* kazanmak. Michelet'de kadınların doğasına değgin bir şeyler okumuş. Ama bana M. Leo Taxil'in *La Vie de Jésus*'sünü gönderecek. Bir arkadaşına vermişmiş.

- *C'est tordan t, vous savez. Moi, je suis socialiste. Je ne crois pas en l'existence de Dieu. Fautpas le dire d tnon pere.*

- *// croit?*

- *M on père, oui.*

Schluss. Laplaplıyor.” (Joyce 2006:3/72)

Proteus bölümünün geri kalanında hatırlanan ve hayal edilen diyaloglar açıkça yer almaktadır. Genellikle bu diyaloglar, bir çizgi ile başlayan yeni bir paragraf şeklinde kurulurlar. Ancak bu pasajda hatırlanan ve hayal edilen satırlar büyük paragrafların arasına gömülmüştür. Pasajda geçmiş ve şimdinin sıralanmasıyla, hatırlanan diyaloglar ve yorumlarıyla birlikte düşünceler, yönleri belirsizce akmaktadır. Dış dünyaya ait imgeler bulanıklaşarak kaybolmaktadır.

Bilinç akışı pasajları geçmiş ve şimdinin sıralanması, hafızanın imge ve yorumlarıyla birlikte yürüyen diyalog, uzun bir hikâyenin birkaç detayının kullanılması düşünceler ve imgelerin birbirine karıştığı hızla akan bir bilinç akışına dalmış birini etkin bir şekilde ifade etmektedir. Belirtmek gerekir ki dalgın bir zihin,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

dış dünyayı umursamayacak, bilinç düzleminde oluşan imgelerin oluştukları şekilde akmasına müsâde edecektir.

Kronolojik olarak gece yarısındaki saatlere denk gelen Circe bölümünde Joyce, zihnin halüsinasyon haline varan durumunu kullanarak günlük yaşamda bilinç düzleminde olmayan ortak deneyimlerin ve anıların biçimlendirdiği bireyleri göstermeye çalışır. Joyce bu bölümü, bilinçaltında saklanan korkuları ve arzuları rüyalar biçiminde dramatize etmiştir. Bunların yanı sıra aldıkları çok fazla alkolün etkisiyle kapıldıkları halüsinasyonlarla birlikte Bloom ve Stephen'ın zihinlerinde gün boyunca gördükleri, düşündükleri yaşayan veya ölü birçok karakter iç içe girmiş bir şekilde hayat bulur. Kahramanların zihinlerinde düşünceler birbirini takip eder.

Bu bölümde Bloom, içe dönük düşünceleri, fikirleri ve heyecanlarını betimleyen bir karaktere dönüşür. Leopold Bloom'un zihninde oluşan bitişik hayaller boyunca Joyce Bloom'un deneyimlerini göstermiştir. Buradaki Bloom'un özel anıları, bozulmuş olmakla birlikte onun kişiliğini bulanıklaştırarak rüyavari bir akışla verilmiştir. Dikkat seviyesinden ve ayırmsamadan uzak, fantezi çizgisine yaklaşan bilinç, Jung'un tanımladığı kolektif bilinçaltının izlerini taşır. Joyce, Jung'un kolektif bilinçaltına ait arketipleri karakterlerinin bilinç akışlarına taşımıştır. Bu bölüm boyunca kutsal kitaplara, Eski Yunan mitolojisine ve pek çok yazara göndermeler söz konusudur. Böylelikle Joyce, Nighttown'daki bir genelev sahnesinde, Odysseus destanındaki Circe'nin dünyasını şekillendirir.

"BLOOM

Boşu boşuna dolanıyorum. Bu umumhaneler. Kim bilir nereye gittiler, içkiliyken ayağına çabuk oluyor insanlar. Esaslı bir ekip. Westland Dow'da neydi öyle. Ardından üçüncü mevki biletiyle birinciye atla. Ama uzak olur. Arkadan lokomotifli tren. Bakarsın Malahide'de ya da bir istasyonda bulmuşsun kendini ya da bir çarpışma olsa, ikinci içki adamı baştan çıkarır. Bir kadeh yeter. Onu da niçin izliyorum ki? Olsun, aralarında en iyisi o. Mrs. Beaufoy Purefoy'un vaziyetini bilmeseydim oraya gitmeyecek ve onunla tanışmayacaktım. Kismet. O

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

parayı kaptıracak, insanı soyup soğa na çevirirler. Seyyarsatıcılarla laternacıların işi iş burda. Senin neyin eksik? Haydan gelen huya gider. O çañanhherifingöz kamaştırır raylıtekerlihintmabu durömorku az kalsın beni öteki dünyaya gönderiyordu şükür şuurum yerindeydi de. Her zaman kurtarma yabilir, ama. O gün Truclock'un penceresinin önünden iki dakika önce geçseydim vurulmuş olacaktım. Bcdensizlik. Kurşun sırf ceketimi delip geçse bile asabi şoktan dolayı tazminat alırsın, beş yüz sterlin. Kimdi o? Kildare Street Kulübü kınnapzadelerinden. Tanrı avbekçisinin yardımcısı olsun. (İleriye doğru bakar, duvarın üzerine tebeşirle çiziktirilmiş bir erkeklik organı resmiyle altındaki Islak Rüya yazısını okur.) Tuhaf! Molly'nin Kingstovvn'da kırağı tutan arabacamına çizdikleri. Kiminkine benziyordu? Aydınlık kapıağızlarında, pencere pervazlarında telli pullu tasbebek gibi kadınlar Birdseye sigaralarını tütürerek salınmaktadırlar. Tütünün yavan tatlı rayıhası yavaş, beyzilesen çektikler halinde uçarak Bloom'a doğru gelir.)

ÇELENKLER

Zevklidir zevkleri. Günah zevkleri." (Joyce 2006:15/500-501)

Bloom, gün boyu yaşadıklarını ve gördüğü bir resimle de karısını hatırlar. Joyce, yazar olarak bir tiyatro sahnesinin okuyucunun zihninde canlanmasını sağlar gibidir. Araya parantez içi cümlelerle girmekten çekinmez. Alıntının son satırındaki "sweets of sin" kime ait olduğu bilinmeyen pornografik bir romanın ismi olmakla birlikte, bir leitmotif olarak romanda tekrarlanmıştır.

Joyce romanında Bloom'a ait gündüz düşlerine de yer vermiştir. Nausicaa bölümünde Bloom'a ait bir gündüz düşü, ateşli bir isteğin düşü, noktalamasız olarak verilir:

"Ah tatlım gördüm senin küçük gençkızbeyazı her şeyini o kirli bracegirdle'mı beni aşktan yapış yapış etti de biz ikimiz yaramaz Grace sevgilim Molly herife yatakta kavuşup Mete'nin nesi süsler

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009

Raoul için la parföme de your wife siyah saçlarıyla soluyarak inip çıkan dolgun göğüslü *senoritamn* genç kız gözleri Mulvey iri turunçları bana ekmek vanı Winkle kırmızı terliklerini sürüyerek uykumda gezinip sonunda dönersem Agendath büyüleyici güzelliğini gösterdi bana gelecek yıl donunda dönersem gelecek onun şelecek onun gelecek" (Joyce 2006:13/429)

Dalgınlık halinde düşüncelerin, imgelerin bağıntısız bir şekilde bilinçte oluştuğu gibi verildiği düşünöldüğünde *Ulysses*'in son bölümü Penelope'deki uzun iç monologda Joyce, Molly Bloom'un zihnini dalgınlığa yakın çizmiştir. Düşünceler, derinliğe ve yoğunluğa sahip olmamakla birlikte mantık sınırları içinde birbiri ardınca gelmektedir. Bu monolog boyunca Molly'nin zihni, izlenimler, hatırlamalar, algılar, yargılamalar ve tepkileri içermektedir. Joyce, bu monolog boyunca ortaya çıkanların tam bilinç düzeyinde ayrıştırılmadığını göstermek için, noktalama işaretlerini kullanmamıştır. Bu nedenle bu bölümü bilinç akışı içinde değerlendirmek yerinde olacaktır.

Joyce, karakterlerinin geçmişini nesnel yaşamla karşılaşmaları sonucu yeniden etken hale getirmektedir. Düşünce veya geçmiş deneyimlerin hatırlanması şimdiki zaman hissine yaklaşmaktadır. Yanıltıcı şimdideki kronolojik zaman eşiği, geçmişin şimdiyle birleşmesiyle çökmektedir.

Tutunamayanlar'da da zihnin imgelemci ve otistik olarak tanımlanan iki tür düşünme tarzının örneklerini görmek mümkündür. Özellikle romanın Turgut'un bakış açısından verilen kısımlarında hem dış unsurların tetiklediği imgelemci hem de otistik düşünmeye bağlı düşünce ve hayaller roman boyunca belirlemektedir. Romandaki çoğu bilinç akışı pasajında hem imgelemci hem de otistik düşünme birlikte yer almaktadır.

"Kitabı elinden bırakınca, daha önce ne yapacağını kesin olarak bilen insanların görünüşüyle, çalışma masasına yürüdü. Oysa, bu iki saat içinde, bu hareketi çok kısa bir an aklından geçirmişti ve kitabı bıraktığı anda, kafası boşalmış gibiydi. Aceleyle çekmeceleri karıştırdı. Kâğıtları, dosyaları, kutuları telaşla çekmecelerden çıkarırken yalnız

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Selim'in sözlerini duymaya başlamıştı: "Sen günün birinde çok meşhur olacaksın. Ben o zamana kadar belki sağ kalamam." Öyle oldu Selim; kalmadın Selim. "Gel, senin bir tercümei halini yazalım. Kimseye yararlı olmasa da tarihe hizmetimiz dokunur." Dokunur Selim. Dur Selim, bulacağım, bir dakika. "Bütün bu adamların biyografileri yanlışlarla dolu." Yanlış, evet Selim. Tarih oldu Selim. Çekmecelerde olmalıydı; iyi hatırlıyorum. Elini sıkıştırdı çekmecenin birini kaparken. Acıyla bir an durdu; parmağına baktı. "Biz seninle yeni bir çığır açacağız bu konuda Turgut." Tanımadığım bir telaş içindeyim Selim. "Bu oyuna heves duyuyor musun?" Duyuyorum Selim duyuyorum. Allah belamı versin ki duyuyorum. "Yalnız bir mesele var: hangi üslubu kullanacağız?" Bilmiyorum Selim; görüyorsun telaş içindeyim. Nermin'in yanında olmam gerekirdi şu anda. Selim, elini yanına koyup bir süre düşündü. Sonra ayağa kalktı, kitaplığının önüne gidip kitaplara elini dayayarak bir heykel gibi hareketsiz ve boş bakışlarla onları seyretti. "Doluyorsun," diye bağırdı Turgut. Selim, karşılık vermedi. Ellerini göğsünde gezdirerek hafifçe kımlıladı. Boynunu, omuzlarını tuttu, çenesini sıktı ve sonunda hırsla kafasını kaşdı. "Tamam," diye haykırdı Turgut. Gözleri yarı kapalı, kendinden geçmiş bir tavırla konuştu Selim: "Evet, sonunda doldum," dedi. "Sonunda doldum, Turgutçuğum Özben. Ayak tırnaklarımın ucundan saçlarımın tellerine kadar doluyum artık. Üslubumuz da belli oldu bu arada. Tarihi Türk, Roma ve Fransız kahramanlarıyla büyük matematikçi ve fizikçilerin hayat hikâyeleri tarzında yazacağız. Heyecanlı sahneler de kovboy filmlerini andırarak. Sen, önce bana, o tatsız ve sıkıcı anlatışınla hayatı hakikiyeni nakledersin..." Turgut tamamladı: "Sonra sen de uykusuz geçen kâbuslu bir gecenin sabahında, on bininci fincan kahveni yudumlar ve sokak satıcılarının pencereden sızan seslerini dinlerken, 'kahramanlar marşı'nın son notalarını kâğıda geçirirsin." Selim, sabırsızlıkla karşılık verdi:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

“Oldu, evet, anlaştık. Dolmakalemimize kan dolurup yazacağız bu satırları. Ve ben, bir avuç toz olduktan sonra bile, senin destanın ağızlarında dolaşacak...” Turgut tamamladı: “Ben ve emrimdeki yüz bin şövalye, ihtirasın yakıcı alevleriyle kavrulurken, sen köşenden bizleri ibretle seyredecek ve: 'Sevişin evlatlarım, diyeceksin. 'Sevişin ve mutlu olun...’” Selim atıldı: “Ve zina etmeyin.” Turgut, yapma bir kıskançlıkla elini salladı. “Sonunda okuyacağım bu İncil'i ve senin okumamış olduğunu ispat edeceğim böylece.” “Kağıtlar nerede?” diye söylendi Turgut. “Kâğıtlar, zabıtlar... onları buralarda bir yerlere saklamıştım.” “Eski Mukaddes Roma-Aksaray İmparatorluğunun kurucularından, kadim Osmanlı müverrihlerine göre Turgut Bey, Avrupalı müsteşriklere göre namı diğer Dragut'un hayatını yazacağım bilinen ve bilinmeyen taraftarıyla.” Sabret biraz Selim, eskisi gibi acelecilik etme. Giriş hazırlıklarını tamamla, ben geliyorum.” (Atay 2004:51-52)

Hâkim bakan yazarın cümleleriyle başlayan bu uzun alıntıdan da anlaşılacağı üzere Turgut, kişisel iç dünyasına göndermelerde bulunan düşüncelere kapılır. İronik bir anlatımla Turgut, bir oyun olarak gördüğü kendi yaşamını kaleme nasıl alacağını hayali olarak Selim'le tartışmaktadır. Turgut'un bilinç düzleminde Selim'in düşünceleri bir kez daha hayat bulur. Selim'in onun üslubuyla ilgili görüşleri Turgut'un anılarından parça parça bilinç düzlemine çıkmaktadır. Hafızaya ait imgeler bozulmuş olarak karşımıza çıkmaktadır. Atay, araya giren hâkim bakan yazarın cümlelerini bütünlüğü tamamlayan bir nitelikte kullanır.

“Turgut, biraz içi burkularak girdi odaya. Bu oda benim için, görüldüğü kadar sıkıcı değildi. Belki de sıkıcıydı; benim tanıdığım gibi değildi. Selim de, onu bütün canlılığıyla tanıdığım bir sırada kendini öldürdü. Bu odayı tanımıyorum herhalde; içinde ölen Selim'i bilmiyorum. Odaya ve eşyaya ilk defa bakıyormuş gibi incelemeye başladı. Pencereyi tam kapatmayan ve güneşi biraz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

geçiren basma perdeler sıkı sıkı kapalıydı. Basmaların bazı yerleri solmuş bazı yerlerine de pencereden sızan yağmur suları, koyu çerçevesi büyük damgalar vurmuş. Pencerenin üstüne çıplak bir rayla tutturulan bu perde, hazin bir belge. Efen-dim? Bütün kötülük bu perdeden, bu raylardan geliyor. Yerde, asıl rengi anlaşılmayan bir halı ve bir iki kilim parçası. Yazık oldu. Müzeyyen Hanım oğlunun mürüvvetini göremedi. Odasını, gönlünce süsleyemedi. Ya da bir kadın... kim bilir? Kitaplığının rafları toz içinde... masanın üstü de... Buraya hiç dokunulmamış. Demek beş yılda bitiremem, diyorsun. Sürekli okusam da. Bitireceğim Selim. Bütün dünyaya gücümüzü göstereceğim. Eğildi, yazı masasının gözlerini rasgele açarak içindekileri çıkarmaya koyuldu. Sonra, bütün kâğıtları kucakladı, hem yatak hem divan olarak kullanılan somyanın üstüne taşıdı ve kâğıtların yanma uzandı. Müzeyyen Hanımın yağlı boya manzaralı yastıklarından birine yaslanıp önündeki yığını karıştırmaya başladı. Yatak varken masada okumak da ne oluyor derdi "rahmetli". Boğazına bir şey düğümlediğini hissetti. Sen Müzeyyen Hanım değilsin. Merhum, arkasından ağlanmasını katiyen istemezdi. Hatta bana bir gün... ne yazık ki bir şey söylemedi. Yalnız bu konuda bana "dersimi" vermemişti. Acaba bu notları hemen okumaya başlasam mı? Evde rahat olmayacak. Başını kapıya çevirerek: "Müsaade ederseniz, ben buraları biraz karıştırıyorum," diye seslendi. "Acaba gerçekten okumalı mıyım? Ona bir faydası dokunur mu?" Konuştuğunu farkederek sustu. Ne yapsan faydası var oğlum Turgut. Merak için başlasan bile. Bir yerden başlamak zorundasın. Ayağa kalktı. Bir sigara yaktı. Tekrar oturdu. Kalpsiz adam! Ölü yatağına oturmuş, sigara içiyorsun. Onun gizli yönlerini deşmeye hazırlanıyorsun. Onun iyiliği için. Kime iyilik? Bilmiyorum. Öyle söyleyiverdim işte. Durmadan çalışacağıma söz vermiştim ya... Peki ne yapmalı? Evet ne yapmalı? Dur bakalım; Ne Yapmalı'yı arayalım önce. Hayır arama, kapıyı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

kapa ve çık. Olmaz, Selim bile gülerdi böyle bir korkaklığa. O halde sonuna kadar git. O ne demek? Yani hepsini oku mu demek? Biliyorsun ne demek olduğunu. Hayır bilmiyorum. Evet biliyorsun. Hayır bilmiyorum. Peki neden geceleri, evde homurdanarak dolaşıp duruyorsun? Neden, kendi kendine söylüyorsun arasıra, “Hayır, olmaz, manasız,” diye. Bilmiyorum. Biliyorsun. Benim durumumdaki adama yakışmaz da ondan. Gülünç olurum sonra. Otomobil işini yapan muhasebeci bir duysa... beni kandırmaya çalışma. Sen duydun mu bir adamın “durup dururken”... Duydum, gazetede yazıyordu. Gazete dediniz de aklıma geldi: Nermin yemeğe bekler beni... müsaadenizle. Espri yaparak kurtulamazsın; koltukta söz verdin. Vazgeçiyorum; bütün insanlığın önünde eğilerek özür diliyorum: beni yanlışlıkla çıkardılar sahneye. Ben yoldan geçen... Bütün sorumluluk sende. Hayır değil. Benden paso; çocuk da daha altı yaşını doldurmadı biletçi amcası. Evet, çocuklar da bekliyor. Paramı geri istiyorum; yanlış filme gelmişim. Görüyorsun, benim gibi rezil bir insandan hayır gelmez. Ölü evinde oturmuş... Yataktan fırlayarak kalktı, pencerenin önüne gitti. Perdeyi aralayarak dışarı baktı: pis bir aralık! Hemen yanında birbirinin üstüne yığılmış evler. Az gökyüzü. Sen o kadar yıl oku, didin; mektebini bitir... sonra çöplük gibi bir yere bak. İnsan ruhu... Efendim? Hayır! Çıkıp gitmeliyim bu odadan. Gel bizde kal, dedim. Karın istemez, dedi. Kariyi boşver, dedim. Benim derdim başka, dedi. Bir gelseydi... Ben de fazla ısrar etmedim galiba. Böyle olacağını... Efendim? Batsın efendin senin! Ne olur çıkıp gidelim buradan. Biraz anlayışlı ol. On bin peşin vereceğim bu günlerde, biraz dişimi sıkmam gerekiyor. Olmaz. Bu işe tayin edildiniz. İstifası yoktur askerlik gibi. Bütün hayatımı ayaklarının altına seriyorum: incele beni! Çürüğe çıkarırsın biraz insaflyısan. Peki, Allah canımı alsın kötü niyetim yok. Peki, anladık; okuyacağız.” (Atay 2004:91-93)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Bu uzun pasajda dış uyaranların tetiklemesiyle Turgut, iç dünyasına döner. Hem dış uyaranlara tepki verir hem de bu yaşadıklarının oyun olduğunu düşünür. "Paso" kelimesi kendini bir sinemada hayal ettirir. Turgut, bir ara oturduğu yataktan kalkıp dış dünyaya bakar, şehirleşmeye belli belirsiz bir eleştiride bulunurken, yeniden tekrar iç dünyasına döner ve Selim'le hayali bir konuşmaya dalar. Arada bir Olric'in "efendim"leri Turgut'un iç dünyasına eşlik etmektedir.

Romanın pek çok yerinde Turgut'a ait pasajlarda geçmişin saklandığı hafızadan anılara ait parçaların yüzeye çıktığı görülmektedir.

"Parmaklarıyla, parmaklarının ucuyla, alnını, gözlerinin altını ovdu. Daha çok var, daha çok idare eder. Parmaklarıyla yaşını hesapladı. Aptal gibi hissiz bir maske takarsan yüzüne, o zaman hep genç görürsün. En genç görüldüğün zaman başlayacaksın ki buna... Bana bak ayna! Sana çok güveniyorum. Gözlerini kapadı, aynadan bir iki adım uzaklaştı. Turgut Özben ve eşi; ne kadar genç görünüyor resimde. Kim? Tabii Turgut, canım. Ya karısı? O görünmüyor. Nasıl görünmüyor? Çok makyaj yapmış işte; gerçek anlaşılmıyor. Kiminle konuşuyorsun Turgut? Kendimle konuşuyorum Turgut. Karısını ilk gördüğü gün, onun ince bıçak gibi düz ve müstehzi ağzını beğenmiş. Yok canım! Turgut, istihzaya başkalarında tahammül edemez. Dişine göre bir şey aramış olacak. Kızın gözleri de çok canlıymış ilk gün. "Nermin!" Karısı başını çevirip yukarı baktı." (Atay 2004:85)

Joyce'un *Ulysses* romanındaki Circe bölümünü hatırlatan 9. Bölümde Turgut Metin'le birlikte. Metin'le yeni tanıştığını düşünürken, daha önce Selim'le birlikte bir geneleve gittiklerini hatırlar. O geceye ait anı parçaları, Turgut'un bilinç düzlemine parça parça geliştiği güzel düşmeye başlar.

Tutunamayanlar'da bilincin dalgınlık hâlindeki durumları da görülmektedir. Meyhanede Metin ile Turgut birlikte ve Metin, popüler ve duygusal romanların, Türkçe tangoların hayranı,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

ucuz zevklerin adamıdır ve Turgut'u da kendi gibi sandığı için ona açılmakta ve bu tür yapıtları övmektedir. Turgut ise, Metin'in zevklerini paylaşıyor gibi görünüp onunla alay etmekte ve içinden de ona söylenmektedir: Sonrasında Turgut, kendi iç dünyasına döner:

“Turgut iyice açıldı Metin'e: “Ezbere bilirim sözlerini bu tangoların. O ne canım kafiyedir, o ne canım anlamdır!” Kendini tutamayarak mırıldandı:

Minimini bir kuştum Deli gibi olmuşum

Selim itiraz, etti: yanlış oğlum Turgut, aslını okumalısın:

Minimini bir kuştum Dejenere olmuşum

Anlamaz ki canım Selim: hem de şüphelenir, hem de yazık olur, hem de ikimize ait bir şeyi başkalarına neden duyuralım? Neden kendimizi ele verelim? Aferin oğlum Turgut, sen adam olacaksın, ben görmeyeceğim. Göreceksin Selim, göreceksin. Yalnız biraz izin ver bana; şu arkadaşınla hesabımı göreyim önce.

“Neden daldın Turgut? Bir şey mi düşünüyorsun?” Hem de nasıl: bir bilsen korkudan dudağın uçuklar. “Ben mi? Düşünüyordum: keman çalarım demiştim de. Kemanlı bir tane vardı. Dur dur hatırlayacağım. Evet işte:

“Sevdim bir genç kadım Ansam onun adını Her şey benim olsa bile Yaşarım hayalinle Kemanımla ona bir ses Verebilseydim eğer...”

Metin devam etti:

.....

Turgut silkindi, tangonun sonunda uyandı:

Bu karanlık günün elbet olacaktır bir sonu Kalbim özlüyor onu

“Kalbim hep ağlasın Metin. Gerçekten ağlasın.” Bozuk bir sesle söylendi:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Sarhoşum sarhoş" (Atay 2004:259-260)

Atay, Turgut'un dalgınlık halinde olduğunu Metin'in ağzından vermiştir. Turgut yine Selim'le hayali bir konuşma içindedir. Ancak Turgut içinde bulunduğu ortamın farkındadır. Hafızasında yer eden bir çocuk şarkısının ilk dizesini Selim ile kendi durumuna uygun bir biçimde uyarlar. Yine hâkim bakan yazar cümleleri kılavuz görevi üstlenmektedir.

Oğuz Atay, romanında bilinç akışında bireyin psikolojik düzleminde ortaya çıkan gündüz düşlerine de yer vermiştir. Turgut, Batılı arketiplerin özelliklerine bürünür. Atay, burada çıkar gözetmeden haksızlığa karşı sonuç alamayacağı savaşırlara girişen Don Kişot'a, içinde bulunduğu topluma uyamamış Hamlet'e içinde bulunduğu ahlaksızlıklar ortamında yeniden hayat verir. Yaşam, bir kumar havasında yeniden biçimlendirilir:

"Turgut, önce ceketini, kravatını çıkardı; alacakaranlıkta birleşen şekilsiz eşya yığınının içine bıraktı. Biraz susalım, bir pencere açalım. Sıcak hava içeri doldu. Ağlayan kızın gözyaşları kurumuş; tuz, yüzünden garip ışıltılar yansıtıyor; kızıl ışıltılar. Yapışkan, az sulu ter, vücutları pişiriyor, yanma, dayanılmaz bir hal alıyor. Dayanmak gerek, daha bütün kozlar oynanmadı, son çıkış yapılmadı. "Safter, sen kimsin Safter?" Diliyle damağını ıslatmaya çalışıyor, tükürüğünü yutuyor: faydasız. "Eski bir kumarbaz, efendim." Efendim, efendimiz, efendimiz. Efendimiz yorgunlar, efendimizin canlan sıkılıyor. Sıcak efendimizi bunalttı. Efendimizin sağlığına içiyorum. Sarayımızın içine sokulmaya cüret eden bu menhus sıcak kanımızı kurutuyor, beynimizin suyunu buharlaştırıyor, kullarımıza istediğimiz gibi hizmet etmemizi engelliyor. Muhafızlar! Kim soktu onu buraya? Ülkesinde güneş doğmaz kralımızın odasına çıkan yorgun merdivenlerin mermerlerini hangi ışık kızdırdı? Bir zamanlar duvarlarının dibinde dalgaların oynadığı bu sarayı kim getirdi bu bozkırın ortasına? Kim icat etti sığağı? Efendimiz, efendimiz. Efendimizin başına güneş geçti galiba. Hayır, ışık istemiyorum: kapansın ağır kadife perdeler, kimse

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

içeri alınmasın. “Tombalacı mıydın Safter?” (...) Nöbetçiler! Bu adamı dışarı çıkarın; çürümüş et kokuyor. Sıcak yüzünden, efendimiz. Çok uzun yoldan gelmiş. Elbiseleri tozlu: havayı dolduruyor, nefes alamıyorum. Pencereleri açın, duvarları yıkın: efendimiz nefes alamıyorlar. Bir elleriyle şemsiyelerini tutmaya çalışırken, öteki elleriyle kılıçlarını nasıl sallayabildiler? Işığı görünce pencereye uçan, cama yapışan sinekler kadar da dayanamadılar mı? Tespihböcekleri gibi kıvrılıp ölüverdiler efendimiz. Borular çalın, halka haber verilsin. Yağmur duasına çıkılsın.

Ayağa kalktı, gömleğini çıkardı, kapının yanındaki askıya itinayla astı. Karanlıkta, el yordamıyla bir iki kapı tokmağı tuttu; tuvaleti kokusundan buldu. Işığı yaktı. Lavabonun içine başını soktu. Suyu açtı. Kurulanmadan salona döndü. Yere oturdu. “Kapıda gözcülük yaptığın da oldu mu?” Bana ince elbiseler getirin. Seyrek dokunmuş kumaştan olsun. Gözeneklerinden hava girsin tenime. Tüylerimi bir çayır gibi dalgalandırsın. Hiç esmiyor, efendimiz. Büyük yelpazeler getirin: iki adamın taşıyamayacağı kadar büyük yelpazeler. Mısır resimlerindeki firavunlara tutulanlar gibi geniş, hafif tüylü. (...) Ölülerimizi savaş alanından toplamayı başardık mı? Halk ölülerini istiyor. Korkudan kimse yaklaşmıyor, efendimiz. “Efendimiz Hamlet.” Turgut, belinden hayalî bir kılıç çekerek Safter'e hamle yaptı. Safter, eliyle masaya tutundu; sonra yavaşça aşağı kaydı. Elleriyle göğsünü kapayarak bağırdı: “İhanet, ihanet!” Turgut koştu, ışıkları yaktı. Kadınlar, müşteriler gözlerini kırptırdılar: “Gözümüze geliyor. Dayanamıyoruz. Karanlık!” Turgut ışıkları söndürdü. Gene yere oturdu, kollarıyla arkaya dayandı, gözlerini Safter'e çevirdi. Başına boşalttığı sular kuruyor, yüzünde hafif bir serinlik dolaşıyordu. Efendimiz biraz daha iyi hissediyorlar mı kendilerini? Demek savaşırken güneş gözlerine geliyordu? Evet efendimiz: doğru dürüst görememişler düşmanı.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Kılıçların ışıltısı gözlerini kamaştırmış; her yer beyaz görünmüş gözlerine. Beyazdan kör olmuşlar. Karda dolaşan insanlar da böyle olurlarmış diyorlar Olric. Doğrudur Efendimiz. Kar da güneş gibi yakarmış. Her şeyi duyuyoruz, hiçbir şeyi bilemiyoruz Olric. Bu duvarlar arasında kapandık kaldık. Savaş diyorlar, öldüler diyorlar, halk diyorlar. Ne biçim şeyler bunlar? Rivayetler dolaşiyor, sözler geliyor kulağıma. Hep, bir yerlerde birşeyler oluyor, biz bilemiyoruz, Olric. Hep anlatıyorlar, söylüyorlar, naklediyorlar. Bir gün hiç beklemediğim bir sırada, kapı bir tekmeyle açılacak; tanımadığım insanlar dolacak içeriye. O anda, büyük bir ihtimalle, sen de yanımda olmayacaksın; muhafızlar da öldürülmüş. "Kâğıt mı, zar mı, Safter?" Hem kılıç hem demeç kullanıyorlar. Olric ya da Osrice gibi bir isimdi. Demek iki silahı birden kullanıyor. Ben o anda sıcaktan bunalmış, yarı ölü, tahtıma uzanmışım. Bu düşüncelerle kendinizi yormayın efendimiz. Nasıl rahatsız olmam Olric? Yoksa Osrice miydin? Sıcak beynime vurdu; her şeyi bulanık hatırlıyorum. Bu akşam sarayda bir oyun oynanacak. "Kumarıcı için her oyun birdir. Yalnız beyim, belirli oyunlarla şöhret yapmış namli kumarıcılar vardır. Meraklıları, o oyunlarda böyle kumarıcılardan çekinirler. Gene de dayanamazlar: hep o oyunu oynamak isterler. Telaşlı olduklarından, kumarcının şöhretiyle kulakları dolu olduğundan, her zamanki oyunlarını oynayamazlar çok kere- Yenilirler. Kumarcının şöhreti de gittikçe artar. Başedilmez böyleleriyle. Tokatlı bir Poker ibrahim vardı..." Turgut" (Atay 2004:274-277)

Uzayıp giden bu bölümde Turgut, kaynakların ikinci benliği olarak tanımladığı Olric'in ortaya çıkmasıyla birlikte Danimarka prensine dönüşür. Shakespeare'in Hamlet oyunundaki birkaç sahne Turgut'un zihninde yeniden kurgulanır. Görkemli imparator Turgut'tur. Sahne genelevdir. Sanki bir savaş hazırlığı yapılır gibi (kurgusal gerçekte) bir kumar partisinin hazırlığı yapılmaktadır. Arada bir düşten çıkılır. Selim'le ilgili böyle bir ortama ait anılar hatırlanır. 9. Bölümün sonuna kadar süren bu sahnede

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Atay, Turgut'un zihninde pek çok tarihi ve edebî kimliğe atıfta bulunur. Atay, böyle bir düzenlemeyi sunarken Joyce'tan esinlenmiş gibidir. Joyce, *Ulysses*'in Circe bölümünde Bloom ve Stephen'in zihninde pek çok dini, tarihi kişiliklere veya sıradan insanlara yeniden hayat vermiştir. Atay, Hamlet, Abdülhak Hamit, Tevfik Fikret, Selim'in hatırlanışına bağlı olarak ortaya çıkan tutunamayanların arketipi Hz. İsa ve Ofelya Magdalena kimliklerine değinmiş veya yeniden hayat vermiştir.

Tutunamayanlar'da halüsinasyona veya Joyce'un tanımladığı "epiphany" kavramına yakın bir şekilde Selim'in, Turgut'un zihninde aniden ortaya çıkıp hayat bulduğu da görülmektedir. Daha romanın başında Selim, kendini gösterir. Selim tüm varlığıyla Turgut'la konuşur. Romanda Turgut, bu durumu pek çok kez yaşamaktadır:

"Kitabı elinden bırakınca, daha önce ne yapacağını kesin olarak bilen insanların görünüşüyle, çalışma masasına yürüdü. Oysa, bu iki saat içinde, bu hareketi çok kısa bir an aklından geçirmişti ve kitabı bıraktığı anda, kafası boşalmış gibiydi. Aceleyle çekmeceleri karıştırdı. Kâğıtları, dosyaları, kutuları telaşla çekmecelerden çıkarırken yalnız Selim'in sözlerini duymaya başlamıştı: "Sen günün birinde çok meşhur olacaksın. Ben o zamana kadar belki sağ kalamam." Öyle oldu Selim; kalmadın Selim. "Gel, senin bir tercümei halini yazalım. Kimseye yararlı olmasa da tarihe hizmetimiz dokunur." Dokunur Selim. Dur Selim, bulacağım, bir dakika. "Bütün bu adamların biyografileri yanlışlarla dolu." Yanlış, evet Selim. Tarih oldu Selim. Çekmecelerde olmalıydı; iyi hatırlıyorum. Elini sıkıştırdı çekmecenin birini kaparken. Acıyla bir an durdu; parmağına baktı. "Biz seninle yeni bir çığır açacağız bu konuda Turgut." Tanımadığım bir telaş içindeyim Selim. "Bu oyuna heves duyuyor musun?" Duyuyorum Selim duyuyorum. Allah belamı versin ki duyuyorum. "Yalnız bir mesele var: hangi üslubu kullanacağız?" Bilmiyorum Selim; görüyorsun telaş içindeyim. Nermin'in yanında olmam gerekirdi şu anda. Selim, elini yana-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

ğına koyup bir süre düşündü. Sonra ayağa kalktı, kitaplığının önüne gidip kitaplara elini dayayarak bir heykel gibi hareketsiz..." (Atay 2004:51)

Yukarıdaki pasajlar geçmiş ve şimdinin sıralanması, hafızanın imge ve yorumlarıyla birlikte yürüyen karşılıklı konuşmaların kullanılması ile düşünceler ve imgelerin birbirine karıştığı bilinç akışını yaşayan birini etkili bir şekilde betimlemektedir.

2.1.3. Romanlarda Bilinç Akışını Oluşturan Unsurlar

Bilinç akışı pasajlarında akışı oluşturan unsurlar sözcükler ve sözcüklerin ya da cümlelerin ritmik kullanımı, leitmotif, bireyin iç dünyasını şekillendiren duyular, duygular, algılar ve imgeler olarak belirmektedir.

2.1.3.1. Sözcükler, Ritim ve Leitmotif

Modern edebiyatın roman ve hikâyede gerçekliği, özellikle insana ait gerçekliği kurma ilkesi yazarların kahramanlarını kurgularken gerçek yaşamın düzlemini göz önünde bulundurmaya zorlamıştır. Kurgusal dünyada gerçek yaşama benzer şekilde karakterin özelliklerine uygun bir şekilde davranması, konuşması ve yaşamını sürdürmesi gerekmektedir. Anlatıda kahramanları birbirinden ayıran özelliklerden biri de sosyo-kültürel, eğitim, yaş, içinde buldukları ruh halleri ve cinsiyet gibi niteliklere bağlı olarak kendilerini ifade ettikleri sözcüklerdir.

Joyce, romanında kahramanlarına ait bilinç akışı pasajlarını oluşturan ifadeleri kahramanlarının niteliklerine uygun olarak seçmiştir. *Ulysses*'te Molly, Stephen ve Bloom'a göre daha çok kısa sözcükleri kullanmaktadır. Bloom, Stephen'a göre dört heceli veya daha uzun sözcükleri kullanmaktadır. Bloom'un sözcük hazinesi Stephen'inkine göre Latince ağırlıklıdır. Ayrıca Bloom, resmi dilde kullanılmayan deyim, argo ve İrlandaca sözcükleri Stephen'a göre daha fazla kullanmaktadır. Her ikisinin sözcük hazinesi, Yunan, Latin ve Roman dilleri kökenlidir. Ancak Almanca, Fransızca ve İtalyanca sözcüklere de rastlamak mümkündür.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Proteus bölümünde Stephen'ın kullandığı Latince, Almanca, Yunanca, İtalyanca ve Fransızca kökenli sözcükler, onun hem eğitim durumunu daha net ortaya koymakta hem de zihninin değişik zamanlardaki süreçlerine işaret etmektedir.

Joyce sözcüklere bazen mantık öncesi işlevler yüklemiştir. Duygulanımları göz önüne alarak Bergson, dilin sadece duygulanımların değişmezliğine bizi inandırmakla kalmadığını, bazen de hissedilen duygunun doğal olduğuyula bizi kandırdığını belirtir. Bu nedenle romancının yüzeysel egonun derinlerini geleneksel sözcüklerle sembolize ettiğini ve bilincin durumlarının içine işleyerek niteliklerini yansıttığını ifade eder. Dolayısıyla Joyce karakterlerinin bilinç akışında doğan eylemleri cisimleştirmek için yeniden şekillendirme, sözcüklerin sert kabuğuna nüfuz etme ve sözcükleri gelişmemiş aşamasında yakalama çabası içindedir (Kumar 1962:117).

Joyce, hafızaya ait imgelerin ortaya çıktığı bilinç akışı pasajlarında bazen yarı hatırlanan sözcük veya ifadelere veyahut yeni bir hatırlama, algı vesaireyle kesilen söz parçalarına yer verir.

“Yaşam ırmağı. O papazlıklı delikanlının neydi adı hani her geçişinde içeriye yan yan bakan? Şapşal bakışlı, kadınsı. Saint Ke vin Parade'deki Citron'da durdu. Pen neydi o? Pendennis. Hafızam da artık. Pen?.. Elbet yıllar önceydi. Tramvayların gürültüsünden belki de. Eh, o her gün gördüğü matbaanın pirinin adını hatırlayamadığına göre.” (Joyce 2006:8/192)

Stephen, Uylsses'in ilk bölümlerinde ortaya çıktığında düşünceleri kısaltılmış, neredeyse telgrafla gönderilen bir mesaj gibi ritmik bir şekilde verilir. Ancak Stephen'ın bu tarz bilinç akışı roman boyunca devam etmez. “Come. I thirst. Clouding over. No black clouds anywhere, are there? Thunder storm” (s. 51). Joyce'un bu tür bilinç akışı pasajlarında sözcük seçimi ritmi sağlayacak niteliktedir.

Yukarıdaki küçük alıntıdan da anlaşılacağı üzere Joyce, bilinç akışına yer verdiği kısımlarda şiirselliğin unsurlarını da kullanır. The Sirens bölümünde Joyce'un aliterasyon veya asonansları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

nesre taşıdığı ve müziğin ritmini söze dökmeye çalıştığı görülmektedir.

“Şingir şingir seyran etti şingirtı.

Peni tıkırdadı. Saat çakıldadı.

Kabul. Sonnez. Yapabilirim. Jartiyeri şaklatmak. Seni bırakmam.

Şırak. La cloche! Uyluk şırağı. Kabul. Ilık. Sevgilim, elveda! Şingir. Bloo. Çarpışan akorlar gümbürdedi. Aşka olunca teslim. Savaş! Savaş!

Kulaktozu. Bir yelken! Dalgaların üstünde dalgalanan bir peçe. Yitti. Ardıckuşu yırladı. Her şey yitti şimdi. Ayrılan. Kabaran. İlk gördüğü zaman o. Aman! Şahmerdan. Vur, vur.

Şakıma. Ah, kapanca! Cezbeden.

Martha! Gel!

Şakşak. Şıkşık. şakır da şukur.

Ulutanrım işitem eyentü münübirden.

Sağır ve kel Pat altlığı getirdi bıçağı götürdü.

Mehtaplı bir gecenin çağrısı: Uzak, uzak.

Çok hüznülyüm. P. S. Öyle yalnızım ki ben.”
(Joyce 2006:11/298-299)

Burada sözü edilen Martha, Bloom'un mektup arkadaşıdır. Alıntının son satırı, Martha'nın Bloom'a yazdığı mektuptan alınmıştır. Bu nedenle bu kısmın Bloom'a ait bilinç akışı olduğu düşünülmektedir. Joyce, burada müziğe ait kısa ve güçlü ritmik vuruşlarını sözcükler üzerinde kurmaya çalışmıştır (Friedman 1955:233). Joyce, burada gramer kurallarını göz ardı etmiş ve değişik bir söz dizimi kullanmıştır.

Romanda “Agendath (Agendath Netaim)” ifadesi bir leitmotif olarak Bloom'a ait pasajlarda kendini gösterir. Bu, Siyonist bir broşürün ismidir. Bloom gün boyunca tekrarlar bu kelimeleri. Bunlar, Bloom'un zihninin sık sık İsrail'e dönüşünü vurgulamaktadır:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

“Seyran edip şingirdayan şingirtı buydu işte. Domuzkasabı Dlugacz’ın dükkanındaki pırl pırl Agendath kangallarının önünden tıkızsağrılı bir kısrak tırıs geçti.” (Joyce 2006:11/323)

“Winkle kırmızı terliklerini sürüyerek uykumda gezinip sonunda dönersem Agendath büyüleyici güzelliğini gösterdi bana gelecek yıl sonunda dönersem gelecek onun gelecek onun gelecek.” (Joyce 2006:13/429)

Alıntılardan da anlaşılacağı üzere Joyce, bilinç akışı pasajlarında bazen sözcüklerin yapılarıyla tipografik olarak oynamıştır. Bazı sözcükleri bitişik yazmıştır: “Goodgod”, “gongwheeltrackrolleyglarejuggernaut”...

Atay’ın ağırlıklı olarak Turgut’a ait bilinç akışı pasajlarına yer verdiği Tutunamayanlar romanında kurgulanan karakterler eğitim ve bilgi seviyelerine uygun sözcüklerle iç dünyalarını ifade etmektedir. Roman kahramanlarından Turgut, inşaat mühendisidir. Kullandığı sözcükler dikkate alındığında bir hayli entelektüel birikime sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bilinç akışı pasajlarında günlük, amiyane kullanıma ait ifadelere yer verilmiştir.

Joyce’un Stephen’a ve Bloom’a kullandırttığı diğer Avrupa dillerine ait sözcükler ve ifadelere karşın Atay, bilinç akışı pasajlarında nadiren Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılan sözcük veya ifade kalıplarına yer vermiştir.

Atay, Joyce’ta görüldüğü gibi sözcüklerin tipografik yapıyla nadiren oynamıştır. Turgut’un gördüğü bir rüyada: “Taşa yaklaştı, okumaya çalıştı. Kargacık burgacık harfleri zorlukla söktü: “TURgUT ÖzBEn 1933-1962.” Geriye sıçradı.” (Atay 2004:34).

Oğuz Atay, daha çok tipik bilinç akışı pasajlarında görmeye alıştığımız yarım kalmış, tamamlanmamış sözcük veya seslere eserde yer vermemiştir. Bununla birlikte dksilteli cümleler veya kısa ve kesik ifadeler daha sık olarak kullanılmıştır.

Tutunamayanlar’da Atay’ın bazı bilinç akışı pasajlarında ritmi sağladığı da görülmektedir. Fiil kiplerinin tekrarı, bazı keli-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

melerin tekrarı ritmin sağlanmasında küçük etkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu pasajlarda ritm daha önce belirttiğimiz gibi kısa ve kesik ifadelerle de sağlanmıştır.

Turgut, patronuyla karşılıklı konuşmaya bir türlü yoğunlaşmamaktadır. Kısa cümleler ve tekrar edilen fiil kipleri ritmik bir süreci şekillendirmektedir.

“Evet efendim, iki güne kadar cevap geleceğini sanıyorum. Neden **Metin**le konuşmadın Selim'i? **Korktum biliyorsun**. Anlamadım, ne dediniz? Selim'in tanımak istemediğim bir parçasını tanımaktan **korktum biliyorsun**. İşleri bir toparlarsam ben de giderim belki **Hulki Bey**. Hayır, akılsızlık ettin. Belki inatçılık etmiş olabilirim **Hulki Bey**. Hulki Beyin yüzüne korkuyla baktı. Hayır, ona söylememişim. Rahat bir tavırla **konuşuyor**. Yüzüme **bakmıyor** bile. Acaba bu arada neler söyledi? **Gülümsemeli miyim**, yoksa ciddi bir surat mı **takınmalıyım**? Bana işkence ediyorsunuz **Hulki Bey**. Hulki Beyden nefret etti. **Metin**'den de nefret mi ediyordun? Bilmiyorum **Hulki Bey**. O halde bir mektup yazın, dedi **Hulki Bey**. Allahım? Büyük bir tehlike atlattım. Ya uygunsuz bir cevap olsaydı? İsterseniz telefon da edebiliriz. Ya Selim'in yarım resmini bozarsa bu **Metin**? **Hulki Bey**⁶ kapıya doğru gidiyor. Yüzü nasıl? **Kötü bir şey yok, kötü bir şey yok!**” (Atay 2004:403-404)

Aşağıdaki pasajda düşünceler, Turgut'un zihnine kısa aralıklarla çarpan ve ritmik olarak yanıp sönen ışık huzmeleri gibidir. Kısa ve kesik veya tamamlanmamış eksilteli cümleler nesre, nazıma ait akış etkisini taşımaktadır. Turgut, Ankara'ya bir telefon bağlantısının yapılmasını beklemektedir. Görüşmek istediği kişi Metin'dir. Turgut, Metin'den Selim ile ilgili bildiklerini yazmasını isteyecektir. Ancak Metin'in Selim ile ilgili konuşmaktan çekindiğini de bilmektedir. Turgut'un zihni, bu heyecanlı bekleyişi dramatize eder:

⁶ Koyu ile yazılanlar, orijinal metinde koyu değildir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

“Bir Ankara istiyorum: acele olsun. Ne kadar bekliyor.” Neresini arıyorum? “İhbarlı olsun. ... Müdürlüğü. Ne kadar bekliyor” demiştiniz? O zaman yıldırım olsun. Kim mi? Metin... Metin Kutbay.” Telefonu kapattı. Bir sigara daha yaktı. Sahneye çıkıyoruz Olric. Yıllardır eksikliği... Düşüncelerini izleyemiyordu. Saatine baktı; saniyeleri izledi. Zaman kavramını canlı tutmaya çalışan yetkisiz bir gösterge. Zamanın böyle geçmesine imkân var mı? Yıllar, bu küçük aralıkların birleşmesiyle açıklanabilir mi? Nabzını saydı. Doksan **dört**. Garip bir hayvan, bu **Metin. Ürkütmemeli**. Özellikle ayık olduğu zaman. **Korkutmamalı, şaşırtmamalı**. Hayır, **şaşırtmalı**. Yalan söyleyecek fırsat **bulamamalı**. Yedi dakika on beş saniye olmuş. Daha vaktim var. Kız neden bir daha gelmedi? Yalnız **Metin**'i düşün. **Metin, Metin, Metin... Metin** kelimesini demek istemedim. Kalp atışlarını **Metin**'e uydur. Dakikada doksan **dört Metin**, saatte... altı kere **dört** yirmi **dört**... elde var... Telefon çaldı... Etkili **olmalıyım**. Santraldaki kızın sesini duydu. Sessizlik. Yabancı erkek sesleri. Bir dakika, veriyorum efendim, görüşüyor musunuz? Neresi? Tellerin üzerinde kayan sesin gıcırıtısı, vınlamalar... gene erkek sesleri: Metin seni arıyorlar. Hem de nasıl! Bir gürültü, kalın çekingen bir ses: “Buyurun, ben Metin.” (Atay 2004:404-405)

Aşağıdaki alıntıda “gör-” fiilinin çekimleri, kızgınlığını ifade eden birinin hızla akan düşüncelerinin ritmini taşımaktadır:

“Pipoyu yakmadan ağzına soktu. Onu Günseli'yle görmüşlerdi. Bekli Aysel'le de görmüşlerdi. Onu görüyorlardı. Hiçbir şey yapmadan, aptalca bir düzen içinde yaşarken kime görmüyordu. Sonra, alışılmışın dışında en küçük bir davranışını görüyorlardı. Nasıl görüyorlardı acaba? Sizi gördük, diyorlardı, bütün gün sadece bakıyorlardı; sonra akşam evlerine dönünce rahat koltuklarına gömülüp kimleri gördüklerini anlatıyordu, sonra başkalarının görüp ona söylediklerini anlatıyordu, en sonunda da başkalarının

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

dahabaşkalarından duyduklarını anlatıyordu. Sona kadın başlıyordu: ona gelenlerin gördüklerini anlatıyordu. Anlatma bitince, yoruma geçiyorlardı. Birbirlerine, gördün mü? Diyorlardı. Gördün mü? Peki neden ben kimseyi görmüyorum? Görmesini bilemek gerek, bakarak dolaşmalı, parmağını havada sallayarak; görürsünüz, dedi; hepsine. Hepiniz görürsünüz. Ben size gösteririm. ..." (Atay 2004:555)

Tutunamayanlar'da Turgut'un ikinci benliğinin varlığına işaret "efendim" veya "efendimiz" hitabı romanın başından sonuna kadar bir leitmotif gibi tekrarlanmaktadır. Turgut'un kendi iç dünyasına döndüğü durumlarda Olric ortaya çıkmaktadır. Olric'in ortaya çıkışının temel işareti genellikle bu hitap olmaktadır.

Turgut, Müzeyyen Hanımın evindedir. Bir yandan Burhan'la konuşurken, bir yandan da düşüncelere kapılmaktadır. Olric, Turgut'a hitap ederken "efendim/efendimiz" şeklinde seslenmektedir:

"Şimdi de Müzeyyen Hanıma döndü. Onunla, bir anayla nasıl konuşulursa öyle konuşur herhalde. Ben de kendimi ele vermeyeceğim daha fazla. Senden sonraya kalmakla da Selim'i daha çok sevdiğimi göstermiş olacağım. Efendim?" (Atay 2004:87-89)

Bu seslenmeleriyle Olric, Turgut'un benliğini okşamaktadır. Turgut, ego olarak görülürse, Olric, bir bakıma alt bendir. Böylelikle Atay, Turgut'un benliğinde daha önce değindiğimiz roman kahramanlarına, Hamlet ve Don Kişot'a tek kişilik bir oyunda yeniden yaşam vermiş gibidir.

2.1.3.2. Duygulanımlar, Duyumlar ve Algılar

Anlatıda psikolojik bilinç akışının benzetilmesi düşünüldüğünde daha önceki bölümde değindiğimiz bedensel duyumların tüm zorluğuna rağmen bilinç akışına taşınması da söz konusudur. Bilinç akışının sözel olmayan unsurlarını duygulanımlar oluşturmaktadır. Bir bakıma insan zihninin dil öncesi alanını oluşturan duygulanımlar, zihinde an be an kendilerini göster-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

mektedir. Joyce bu duyuların an be an bilince çarpışlarını vermeye çalışmıştır:

“Bak bu iyi fikir. Belediyeye ilan resmi ödüyor mu acaba. Ama suya sahip olunabilir mi hiç? Akıp gidiyor yatağında, asla değil ki aynı, yaşam ırmağının akışı gibi. Zira yaşam da bir ırmaktır. İlan konulabilecek pek çok iyi yer var. Belsoğukluğuna bakan o şarlatan doktorun ilanlarına tüm pisuarlarda rastladınız. Pek görünmüyor artık. Son derece mahrem. Dr. Hy Franks. Dans hocası Maginni'nin kendi astığı ilanlar gibi onlara beş para harcamazdı o da. Adam tutup yapıştırır ya da kendisi yapıştırır o nedenle zaten çaktırmadan düğmelerini çözerek dalardı içeriye. Sinsi gecekusu. Tam da yerini bulmuş. İLAN YAPIŞTIRMAYINIZ. İLAN YAPIŞTIR AYI. Birileri dozu fazla kaçırmış, acı içinde.

Şayet o herif?..

Ha!

E?

Yo... Hayır.

Hayır, hayır. Dünyada inanmam. Yapmaz mı yani?

Yo, hayır.

Mr. Bloom, gözlerinde kaygılı bakışlar, yoluna devam etti. Bunu düşünme artık. Biri geçmiş. Denizcilik Dairesi'nin zamanküresi düşmüş. Dunsink saati. Ne harika kitaptır Sir Robert Ball'un yazdığı o küçük eser. Paralaks. Tam olarak anlayabilmiş değilim, işte bir rahip.” (Joyce 2006:8/190)

Bloom, karısı Molly'nin aşkı Boylan ile öğleden sonra buluşacaklarından haberdardır. Bloom, Boylan'ın gelmesinden ve karısını etkilemesinden korkmaktadır. “If he...” ifadesi, Boylan'ın geleceği fikrinin Bloom'un bilincinde ortaya çıktığına işaret etmektedir. Diğer sesler bu korkudan dolayı çekilen sıkıntıyı belirt-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

meye yöneliktir. Bölümün ilerleyen kısmında Bloom, Boylan'ın beklemedik ortaya çıkışından da korkar.

Temelde bedende bir duygu ve duyumun tetiklemesiyle meydana gelen değişimin bilinç farkında olmakla birlikte, bu değişimler dilin ifade sınırları dışındadır. Joyce, kan basıncının düşmesi, nabzın hızlanması, soluk alış verişin çabuklaşması, midenin kasılmaları gibi durumları da sözcüklere yansıtmıştır:

“Mr. Bloom Kildare Street e vardı. Önce. Kütüphaneye.

Güneş ışığında hasır şapka. Koyukahverengi ayakkabılar. Paçaları dubleli pantolon. Odur. Mutlaka odur.

Yüreği hafiften hopladı. Sağa. Müzeye. Tanrıçalar. Sağa doğru kıvrıldı.

O muydu? Kuşkusuz oydu canım. Sakın bakma. Şarap içmişim yüzüm. Ne diye içtim ki? Başıma vurdu biraz. Evet, o işte. Yürüyüşü. Bakma. Devam et.

Uzun aceleci adımlarla kapağı müzenin kapısına attı ve gözlerini kaldırdı. Görkemli bir bina. Mimarı Sir Thomas Deane. Arsamdan mı geliyor?

Belki de beni görmemiştir. Gözlerinde ışıltı. İnilti sesler çıkararak kesik kesik soluyordu. Çabuk. Soğuk heykeller: Burası sessiz. Az sonra rahatlarım.

Yo. Beni görmedi, ikiyi geçti. Tam kapıdayken.

Kalbim!

Zonklayan gözleriyle mermerin kaymak gibi kıvrımlarına baktı, baktı. Sir Thomas Deane Yunan mimarisinde üstat.

Bir şey arıyorum - ben.

Telaşlı elini hızla bir cebine soktu, katlı Agendath Netaim'i çıkarıp açarak okudu. Nereye koydum?

Aramasını sürdürdü.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Agendath'ı cebine sokuşturdu.

Öğleden sonra, demişti.

Şeyi arıyorum işte. Evet, şeyi. Bütün ceplerime bakayım. Mend. *Freeman*. Nereye, yarabbi? Ha, evet. Pantolonumun. Patates. Cüzdan. Nerede?

Çabuk. Yavaşçana ilerle. Bi saniye daha. Kalbim.

Eli nereye koydum o şeyiyi ararken arka cebinde sabun losyonu unutmamalıyım sıcacık yuvasına tıklı paketi buldu. Ah burdaymış sabun evet. Kapı.

Rahatsız!" (Joyce 2006:8/221-222)

Burada Bloom koşturmaktadır. Joyce Boylan'ın beklenmedik bir şekilde ortaya çıkışının Bloom üzerindeki etkisini anlatmıştır. Hareketlilik ve yaşanan panik doğal olarak kahramanın bilinç akışından verilmemiştir. Bu nedenle pasajdan da görüleceği gibi Bloom'un nefes alış verişi, gözlerindeki anlam, ellerinin durumu ve takındığı davranışlar hakim bakan yazarın cümleleriyle verilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki böyle bir durumu yaşayan insanın karşısında birileri varmış gibi içinde bulunduğu durumu ve yaptığı hareketleri tasvir etmesi beklenemez. Joyce bu nedenle kısa ve kesik cümlelerle yaşanan duyguların etkisini artırmaya çalışmıştır. Pasajın sonuna gelindiğinde okuyucu neredeyse Bloom kadar olaydan etkilenmektedir. Joyce bu kısmı çok başarılı çizmiştir.

İlk pasajda Joyce, olgunlaşmamış cümleler ve birkaç ho-murtuya benzer ifadeler ile düşüncelerin kesilmesini vermektedir. İkincisinde ise hâkim bakan yazar cümlelerini, Bloom'un hızla atan kalbini, telaş içindeki nefesini ve nabzının yükselişinin farkında olduğunu vermek için kullanmaktadır. Bloom'un çırpınan kalbi, iki kez Bloom'un dilinden "*my heart*" ile verilir. Ek olarak kısa cümlelerin kısa ve güçlü vuruşları yaşanan paniği, yine Bloom'un dilinden vermektedir.

Atay, James Joyce'un *Ulysses*'te duygulanımları veya duyguları sözle ifade ettiği şekilde bilinç akışına taşıyamamıştır. Atay,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

karakterlerinin duygusal düzlemlerini çoğunlukla hâkim bakan yazar cümleleriyle vermiştir.

İş yerinde patronu Hulki Bey, bir iş konusunda Turgut'la konuşmaktadır. Ancak Turgut'un zihni Selim nedeniyle Metin'le meşguldür, patronunu dinlememektedir. Turgut, zihninde kendi kendine konuştuğundan dış ortamın ayrımsamasında değildir. Patrona verdiği karşılıkların da farkında olmadığından bir hata yapmış olabilmenin endişesini taşımaktadır:

“Bir gün, patron Ankara'daki bir işten bahsederken, Metin'in saplandığını duydu birden; patrona belli etmedi. Evet efendim, iki güne kadar cevap geleceğini sanıyorum. Neden Metinle konuşmadın Selim'i? Korktum biliyorsun. Anlamadım, ne dediniz? Selim'in tanımak istemediğim bir parçasını tanımaktan korktum biliyorsun. İşleri bir toparlarsam ben de giderim belki Hulki Bey. Hayır, akılsızlık ettin. Belki inatçılık etmiş olabilirim Hulki Bey. Hulki Beyin yüzüne korkuyla baktı. Hayır, ona söylememişim. Rahat bir tavırla konuşuyor. Yüzüme bakmıyor bile. Acaba bu arada neler söyledi? Gülümsemeli miyim, yoksa ciddi bir surat mı takınmalıyım? Bana işkence ediyorsunuz Hulki Bey. Hulki Beyden nefret etti. Metin'den de nefret mi ediyordun? Bilmiyorum Hulki Bey. O halde bir mektup yazın, dedi Hulki Bey. Allahım? Büyük bir tehlike atlattım. Ya uygunsuz bir cevap olsaydı? İsterseniz telefon da edebiliriz. Ya Selim'in yarım resmini bozarsa bu Metin? Hulki Bey kapıya doğru gidiyor. Yüzü nasıl? Kötü bir şey yok, kötü bir şey yok!” (Atay 2004:403-404)

Atay, sıkıntılı bekleyişi de bilinç akışına taşır. Turgut, Metin'e telefon açmıştır, santralin bağlamasını beklemektedir. Turgut, bu bekleme esnasında iç dünyasına döner. Bir oyunda sahneye çıkıyormuş gibi heyecanlanır, beklerken geçen kronolojik zaman üzerinde düşünür ve geçen zaman dilimini tespit eder. Turgut'un zihni çağrışımlara tutulur:

“Telefona uzandı. Şehirlerarasını çevirdi:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

“Bir Ankara istiyorum: acele olsun. Ne kadar bekliyor.” Neresini arıyorum? “İhbarlı olsun. ... Müdürlüğü. Ne kadar bekliyor” demiştiniz? O zaman yıldırım olsun. Kim im Metin... Metin Kutbay.” Telefonu kapattı. Bir sigara daha yaktı. Sahneye çıkıyoruz Olric. Yıllardır eksikliği... Düşüncelerini izleyemiyordu. Saatine baktı; saniyeleri izledi. Zaman kavramını canlı tutmaya çalışan yetkisiz bir gösterge. Zamanın böyle geçmesine imkân var mı? Yıllar, bu küçük aralıkların birleşmesiyle açıklanabilir mi? Nabzını saydı. Doksan dört. Garip bir hayvan, bu Metin. Ürkütmemeli. Özellikle ayık olduğu zaman. Korkutmamalı, şaşırtmamalı. Hayır, şaşırtmalı. Yalan söyleyecek fırsat bulamamalı. Yedi dakika on beş saniye olmuş. Daha vaktim var. Kız neden bir daha gelmedi? Yalnız Metin'i düşün. Metin, Metin, Metin... Metin kelimesini demek istemedim. Kalp atışlarını Metin'e uydur. Dakikada doksan dört Metin, saatte... altı kere dört yirmi dört... elde var... Telefon çaldı... Etkili olmalıyım. Santraldaki kızın sesini duydu. Sessizlik. Yabancı erkek sesleri. Bir dakika, veriyorum efendim, görüşüyor musunuz? Neresi? Tellerin üzerinde kayan sesin gıcirtısı, vınlamalar... gene erkek sesleri: Metin seni arıyorlar. Hem de nasıl! Bir gürültü, kalın çekingen bir ses: “Buyurun, ben Metin.” (Atay 2004:404-405)

Atay, kızan, merak eden, çekinen, endişelenen ve diğer duygularıyla var olan Turgut'un iç dünyasını bilinç akışında kısmen şekillendirmeye çalışmıştır.

2.1.3.3. İmgeler (İmajlar-Hayaller)

Rene Wellek ve Austin Warren, imajın hem psikolojinin hem de edebiyatın inceleme alanına girdiğini belirterek imajla ilgili şu tespitlerde bulunur:

“Psikolojide imaj kelimesi geçmişe ait bir duyum veya algının meydana getirdiği bir yaşantının zihinde canlandırılması, hatırlanması demektir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Bunun mutlaka görsel (visual) olması gerekmez."
(Wellek-Warren 1993:160-161)

Joyce, bilinç akışı tekniğinin içinde doğal olarak genellikle görsel hafıza imgelerini kullanmıştır. Joyce hafızaya ait bu imgeleri zihnin bir diğer durumu olan halüsinasyona yaklaşır nitelikte kullanmıştır. Buna en iyi örnek Stephen'in annesini ölüm döşesinde hatırlamasıdır. Hatırlama Stephen'in kendi kendine konuşmasıyla başlar:

"Anılar, Stephen'in tasalı beynini kuşattı. Annesi kutsal ekmeği aldıktan sonra, mutfaktaki musluktan ona getirdiği bir bardak su. Karanlık bir sonbahar akşamı ocağın çıkıntısında annesine pişirdiği, ortası oyularak esmer şekerle doldurulmuş elma. Çocukların gömleklerindeki bitleri ezerken kanlanarak kıpkırmızı olmuş mevzun tırnakları."
(Joyce 2006:1/38)

Alıntının ilk cümlesi hâkim bakan yazara aittir. Eksiltili cümleler hafıza imgeleri gibi işlev görmektedir. Stephen'in zihninde yanıp sönen, şipşak sahneler, annesini karakterize eder. Burada şunu unutmamak gerekir ki bir yazar bir karakterin zihninde hafıza imgelerini elbette sinema filmi gösterir gibi resmedemez. Ancak Joyce bu sahneleri eksiltili (eliptik) cümleler serisi kullanarak tasvir etmiştir. Bu eksiltili cümlelerin öncesinde veya sonrasında hakim bakış açısıyla ve tam olarak verilen cümleler, bu cümlelerin etkisini artırmak için kullanılmıştır.

Stephen'in annesinin hayaletine gösterdiği tepki, bir bakıma anının zihinde gerçeklik kazanarak halüsinasyona dönüşmesidir. Stephen annesine yalvarmaktadır: "Ghoul! Chewer of corpses! No mother Let me be and let me live"

Joyce, *Ulysses*'in başlarında May Dedalus'un yaşamına ilişkin sembolleri ortaya koyan eksiltili cümlelerle bilinç akışının okuyucu tarafından sindirilmesini kolaylaştırmıştır. Bayan Dedalus'un kimliğini göstermek üzere Stephen'a ait üç ayrı hafıza veya anı imgesi kullanır. Anıların canlı bir şekilde zihinde ortaya çıkışlarını Joyce dini bir terimle "görünüş – epiphany⁷" olarak nite-

⁷ "a sudden spiritual manifestation, whether in the vulgarity of speech or of gesture or in a memorable phase of the mind itself." Söz veya jest kabalı-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

lemektedir. Bunlar Stephen'ın yaşamından gelişigüzel seçilmiş şeyler değildir. Üç önemli semboldür. Bir bardak su, Bayan Dedalus'un dinini; kalbinin üzerindeki elma, evini; lekeli tırnakları çalışkanlığını ve yaşamını çocuklarına adadığını temsil etmektedir. Böylelikle Bayan Dedalus'un kimliği hem Stephen hem de okuyucu için çizilir. Bu epiphany'ler romanın ilerleyen bölümlerinde de ortaya çıkar.

Bilinç akışı örneklerinde Joyce'un karakterlerinin dünyaya farklı farklı tepki verdikleri görülmektedir. Bu örneklerde karakterlerin heyecanları ve içlerinde hissettikleri farklı oranlarda yer almaktadır. Joyce, Bloom'a ait bilinç akışı pasajlarında daha çok Bloom'un iç organlarından gelen duyumlara yer verilmiştir. Stephen'da ise zihinsel manaya yer vermiştir. Molly'nin zihin dünyası ise safça bir kadını karakterize etmektedir.

Bireyin bilinç düzlemine vuran hayallerin etkili ifadesinden Atay da yararlanmıştı. Bu hayallerle geçmişin birikimini saklayan hafıza, pek çok değişik dokuyu bilinç ekranına taşımaktadır.

Aşağıdaki alıntı Turgut'un bilinçaltında yaşamını sürdüren Selim'in hayallerle ortaya çıkışına başka bir örnek niteliğindedir. Bu pasajın öncesinde Turgut, bir kadınla dans eden Metin'i seyretmekte ve hem Selim'le hem de onunla ilgili düşüncelere kapıl-

ğında olsun veyahut zihnin hatırlanabilir aşamasında olsun ani bir ruhani görünüm" (Steinberg 1958:49). Kumar (1962:129) Joyce'un kendi ürettiği bu epiphany kavramı ile Bergson'un bir nesnenin anlık olarak kavranmasını işaret eden sezgi (intuition) kavramı arasında benzerlik kurmaktadır. Ancak iki yönden ayırmaktadır: birinci ayırım epiphany'nin bir fenomen, sezginin ise bir yeti (faculty) olduğudur; ikinci ayırım ise epiphany uyumdan ve bütünlükten ortaya çıkarken, sezgi bir nesne veya imge ile ilgili aracı bir tanımlamadır. Fakat ikisinin de ortak noktası bir deneyim veya nesnenin beklenmedik görünüşü ile ortaya çıkmasıdır.

Temeli Hristiyanlıkta tanrının (Hz. İsa) görünmesine dayanan epiphany, Alemdar Yalçın'ın (2003:78) belirttiği gibi Joyce beyinde akış hâlindeki düşünceleri yoğunlaştırarak kelimelerin dış anlamlarından iç anlamlarına, buradan da yüksek düşüncelere yükselmeye çalışmıştır. Joyce gramer kurallarının oluşturduğu bir metinden ziyade anlam derinliği olan söz gruplarının oluşturduğu anlatımı yakalamaya çalışmıştır. Bu bir bakıma okuyucuyu da çekmek istediği metafizik bir yükselişe ulaşmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

maktadır. Turgut, Selim'i çirkinliğin içinde kalmış bir değer gibi düşünmektedir:

“Sen, Selim Işık, genelevin salonunda ne arıyorsun? Şu karşında oturan adamlara bak. Onların arasında senin ne işin var? Büfenin üstündeki aynada kendini hiç seyretmedin mi? Hangi rüzgâr seni buraya attı iki gözüm? Bu ahmak Metin için mi? Bak karıyla nasıl dansediyor. Nasıl yılışık bir gülümsemeyle konuşuyor. Orada, kenarına iliştiğin kanepede, bir sığıntı gibi oturuyordun. Nereden geldin, nereye gidiyordun Selim Işık? Kim bilir bu soruyu orada, öyle büzülmüş otururken kaç kere sormuşundur kendine? Çık dışarı Selim Işık! Temiz hava al biraz, insan, kötü şeylerle ne kadar az karşılaşırsa o kadar iyi olur. Hayat tecrübesi mi? Sanmam. Bak karşındaki adam nasıl bir kravat takmış; ceketinin yeşiline bak. Sen hiç öyle ceket giydin mi? Neden odandan çıkmak diye bir mesele attın ortaya? Neden, dünyaya, yaşamaya karışmak gibi bir mesele çıkardın? Sen konsomasyon yapabilir misin? İn oradan aşağı. Kapıdaki gözetleme yerinden içersini seyretmek isteyen kalabalığa, onlardan birine, bir sözünü anlatabilir misin? Siz de, Selim'in çevresini saran yaratıklar, kiminle birlikte olduğunuzun farkında mısınız? Hayatınızda bir daha belki hiç görmeyeceğiniz bu adamın sizi hiç unutmayacağım biliyor musunuz? Siz onun yanında kim oluyorsunuz? Böyle bir adamın yanında bir daha oturabilecek misiniz bakalım? Onun bütün arkadaşları şimdi paşa oldu. Sizde hiç utanma yok mu? Yer verin biraz. Siz, biraz kenara çekilin. Sen de rahatsız etme çocuğu, memelerini sallayıp. Arkadaşını bekliyor işte: görmüyor musunuz? Siz de kapının önünde birikip durmayın. Başka yapacak işiniz yok mu? Çocuk sıkılıyor işte. Bir saattir, parmaklarını birbirine değdiriyor, sigara içiyor, duvardaki yazıları okuyor, biri bir şey sormasın diye yerinden kalkmıyor. Peki, siz de onun gibi, buraya gelmeden önce, günlerce uykusuz kalarak, yalnız buraya gelmeyi düşündünüz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

mü? Buraya gelmenin ne demek olduğu, sizin de aklınıza takılıp kaldı mı? Haydi Metin!" (Atay 2004:263)

Görülen genelev kadınları, hafızanın şimdinin eşiğinde tuttuğu Turgut'un Selim'le bu kadınlarla ilgili yaptığı bir tartışmayı bilinç düzlemine taşır. Turgut, arada gördüğü somutluğun yorumunu yapar. Yaşanan şimdi de geçmiş ve şimdi birleşir. Düşünceler, kısa vuruşlarla zihin sahnesinde yerini alır:

"Selim bir kitapta okumuştum sanıyorum: yazın güneşte yanamazlarmış... Ne kadar tartışmıştı meslek midir değil midir, diye. Kızın kolunu tuttu. Fare gözleriyle baktı kız: ürkek, hem de küstah. Çekingen mi? Hayır, cahil. İnsanlığa cahil. Daha biçimsiz, daha uydurma kadınlarla düşüp kalkardı arkadaşları üniversitede. Bu kadını elde etmemim gururundan olacak. Biçimli küçük bir burnu var. Kaşlarını da almamış. Gözlerden ve burundan anlayamazsın bunu zaten. Ağız ele verir bunları, bir de eller... kaç kere geldim böyle yerlere? Bir iki kere. Diz kapakları da zavallıdır. Onu memnun etmek kolay olmadı. Fakat erkekler de ne kadar kaba anlayışsızdır. Kadınlar da öyledir... Kız Turgut'un yüzüne baktı, gülümsedi. Onlardan farkımızı anlamazlar ki. Onlar diye bir şeyi nereden bilirsinler? Hükümetçe bizim gibilere nişan verilmeli. Bana verilmeli. Metin'e verilmemeli. Burhan'a verilmemeli." (Atay 2004: 280-281)

Atay, Joyce gibi kahramanın iç düzleminin çok boyutluluğunu vermek için hafızanın pek çok özelliğini bu romanında kullanmıştır. Turgut'un hafızası şimdiki sürekli aşındıran imgeleri birbirini arkasına olarak bilinç düzlemine taşır.

2.1.3.3. Algılar

Joyce, insanın bilinçlilik hallerini etkileyen ve beş duyu organıyla sağlanan algıları da bilinç akışı pasajlarına taşımıştır. Koklama, görme, duyma, dokunma ve tatma duyuları ve onlara bağlı etkiler Joyce tarafından diğer romanlarında da kullanılmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Romanda kahramanların duyularının bazılarını doğrudan hakim bakan yazar cümleleriyle vermiştir. Bazı duyuları ise bilince çarptıkları gibi vermeye çalışmıştır. Joyce'un yöntemi imgeleri verirken kısa ifadeli ve eksilteli cümleleri kullanmaktır. Joyce genellikle hâkim bakan yazar cümleleriyle önce kahramanın içinde bulunduğu sahneyi kurar. Sonrasında karakterin algısına yer verir.

Dilin eklemlenmeli niteliği nedeniyle Joyce birden fazla algıyı bilince çarptığı şekliyle verememiştir. Bu nedenle eş zamanlılığı bir nebze aksettirebilmek için algı zincirinin arasında noktalama kullanmamıştır. Böylelikle okuyucu bu biçimde yazılan kısımları daha hızlı okuma gereği duymaktadır. Noktalamasız kullanım, bilinç akışı tekniği ile bir hareketli resimler arasında bir benzerlik kurulabilir. Eğer bir film yavaş çekimdeyse izleyici her bir sahneyi birbirinden farklı öğeler olarak görecektir. Eğer hızlanırsa hareket izlenimi oluşacaktır. Eğer film uygun hızda akarsa normal hareket izlenimi kendiliğinden elde edilecektir.

Stephen'ın zihninde denizin sesi şiire dönüşür, ses sembolizmine benzer bir şekilde etki uyandırır ve aliterasyonları, asonansları ve ritmi kullanır.

“Gock gölünden sular upuzun kementler gibi, kabara taşa akmakta gür, yeşilaltınsı kum lagünlerini örte örte. Bastonumu götüreceğim akıntı. Bekliyorum. Yo, geçiyor sular, kayalara vura çarpa geçiyor, girdap girdap geçiyorlar. Şu iş bitiversin hele. Dinle: dörtlüzcüklü bir dalgadili: Şşiiisuu, hrşs, rşiyayss, uuus. Denizyılanlarının, şahlanan atların, kayaların göbeğinde suların canhıraş soluğu. Bardak bardak kayalarda şorluyor: Faşır, fosur, şırak: Kovuklarda gümbürdüyor. Tükeniyor, sonra da, sesi kesiliyor. Akıyor şırl şırl, yamyassı yayılarak, kaynaşan köpükkuyusu, açmaktaki çiçek.” (Joyce 2006:3/81)

Bloom, katıldığı bir cenaze töreninden sonra görme duyusuna çarpan algılarla zihninin derinliklerine gömülür. Burada bilinç akışını tetikleyen görsel unsurlar mezarlık merkezlidir. Bloom, Hamlet'i ve intihar eden Romeo'yu da hatırlar:

“Mr. Bloom mezarlık müdürünün kapı gibi gövdesine imrenerek baktı. Herkes onunla iyi ge-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

çinmek istiyor. Kibar adam, John O'Connell, gerçekten iyi insan. Anahtarlar: Keyes'in ilanı gibi. Hiç korkmayın, kimse dışarı çıkamaz. Bir kez girdin mi, tamam. Habeas corpus. Cenazeden sonra o ilana bakmalıyım. Martha'ya yazdığım sırada beni rahatsız ettiğinde üstünü kapattığım zarfa Ballsbridge yazmış mıydım? inşallah postanede sahibi bulunamamış mektuplar arasına atılmamıştır. Tıraş olsa iyi eder. Sakalı aklaşmış. Saçlar ağaracağıının ilk işareti. Mizacı huysuzlaşır. Ak saçlarda gümüş teller. Onun karısı olduğunu düşün. Cesareti varmış doğrusu tutup evlenme teklif edebilmiş bir kıza. Gel mezarlıkta yaşa. Bulunmaz Hint kumaşı sanki. Önce heyecanlanmıştı kız. Ölümle flört etmek. Ölüler her yanda serilmiş geceleyn uçuşan hayaletler. Kilise kabristanları esnerken mezartaşı gölgeleri üstelik Daniel O'Connell da düşerdi kuşkusuz kim deyip dururdu hani onun karanlıkta bir devi andıran tuhaf cins bir adam ama gene de yüce bir Katolik olduğunu. Bataklik yakamozu. Mezarlık gazı. Hamile kalmak için zihnini uzaklaştırması gerek bunlardan. Kadınlar özellik le pek duyarlı olurlar. Uyuşsun diye yatakta bir hortlak hikâyesi anlatırsın kadına. Hiç hayalet gördün müydü? Bak, ben gördüm. Ortalık zifiri karanlıktı. Saat on ikiyi vurmaktaydı. Ne var, gözleri yeterince kararıp öpüşmeye de başlayabilirler derakap. Türk mezarlıklarındaki fahişeler. Küçücükken daha her şeyi öğrenirler. Burda genç bir dul bulmak mümkün. Erkekler bundan hoşlanır. Mezartaşları arasında aşk. Romeo. Zevk katar çeşni. Ölümün ortasında yaşıyoruz biz. Birleşen uçlar. Zavallı ölümlere büyük düş kırıklığı. Açlıktan gözü kararanlara ızgara biftek kokusu. Kendi organlarını kemirirler, insanları keyiflendirme isteği. Molly'nin pencere önünde o işi yapmayı istemesi. Zaten sekiz çocuğu var. (Joyce 2006:6/141-142)

Joyce görme dışındaki algılara ait durumları sıklıkla hakim bakan yazar ile vermekle birlikte bilinç akışıyla da vermiştir: “A

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

point, live dog, grew into sight running across the sweep of sand. Lord, is he going to attack me? Respect his liberty." bir hakim bakan yazar cümlesi iken; "Jingle of harnesses, hoofthuds bowringing" kahramanın bilinç akışına çarpan duymaya ait bir algının ifadesidir.

Joyce gerçekliği anlatıya taşımak için sesi bilince çarptığı gibi yazmayı yeğlemiştir. Bilince çıkan bir diyalog parçası "—Tatters! Out of that, you mongrel" (s. 47); gerçekliği söylendiği gibi vermeye çalışan bir diyalog parçası "—Getonouthat, you bloody old pedagogue! the editor said in recognition." (s. 125); "- Iiiiiichaaaaaach!" (s. 176). Joyce, algılanan sesleri bazen hâkim bakan yazar ifadeyle, bazen de bilinç akışı içinde algılandığı gibi vermiştir.

Ulysses'te sesler, dil düzlemi içinde taklide dayalı olarak bilince çarptığı gibi verilir: "Jigle a tinkle jaunted (s. 265)". Joyce, bir orkestranın işleyişini, bir insanın algı düzlemiyle imajlarla resmederken violenselin sesini de benzetir:

"Piyano gene. Cowley çalıyor. Bir oturuşu var, piyanoyla anlaşarak bütünleşir gibi. Bıçkı makinesindeki bıkkın bıçkıcular, gözleri tornada, dışağrısını andıran gıcırtilarla kazıyarak bir viyolensel biçiyorlar. Upuzun tiz horultusu onun. Locada oturduğumuz gece. Trombon altta domuzbalığı gibi öttürüyor, perde aralarında, öbür nefesli sazlar vidalarını söküyorlar, tükürükleri boşaltıyorlar. Orkestra şefi de bolpaça pantolonun içinde, gıygıdı gıygıdı. Onları saklamak için iyi ama.

Gıygıdı şingır seyr ü seyran." (Joyce 2006:11/314)

Atay, bilinç akışı pasajlarında kahramanlarının zihnine çarpan algılardan daha çok görme duyusuna ait olanlara ağırlık vermiştir. Atay, duyma, koklama ve dokunma duyularına ait algıları benzetmek yerine tanımlamayı tercih etmiştir.

9. bölümde genelevde bulunan Turgut, ortamı gözlemlemektedir. Ortamın somut çirkinliği, ahlaki çirkinliği simgeler niteliktedir. Ortamda Turgut'un gözüne çarpan imgeler bilinç düzleminde yanıp söner. Eksiltili cümlelerle tam bir çirkinlik resmedilir:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

“Turgut, kızların ortasında, elinde konyak dolu çay bardağı, şarkıya yer yer katıldı. Müşterilerinden biri, arkadaşının omuzuna başını dayamış horluyordu. Sigara dumanı gözleri yakıyor, eşyanın ve insanların üzerine siniyordu. Durum bir kere sağlığa aykırı oldu mu öyle sürüp gitmeli oğlum Turgut. İçki de çok içilmeli, sigara da. Havasız da kalınmalı, dumandan boğulmalı insan. Adilik de artmalı, insan gittikçe bayağılaşmalı. Ahlaksızlık da artmalı, hem de aşağılık bir ahlaksızlık. Çirkinlik de artmalı. Çevresine baktı. Tahta kenarlı, düz arkalıklı, kılıfı çiçekli basmadan eski koltuklar, yeşil muşamba ve çıplak yerler, gözlerinin boyaları yanaklarını ıslatan sarkık kadınlar, aptal suratlı ve en orta sınıftan müşteriler, yatak çarşafına benzeyen perdeler. Her şey ortamına uygun. Çirkinlik ne kadar kolay! Tablalarda, böcek ölüleri gibi yatan izmaritler. Duvarda, haftalık dergilerin ilâvelerinden kesilip camlatılmış en zevksiz resimler.” (Atay 2004:271)

Turgut Ankara'dadır. Güven anıtını geçerken gözüne çarpan imgeler bilincinin çağrışımlara kapılıp sürüklenmesine neden olur. Turgut, Güven anıtındaki figürler üzerine ironik bir yaklaşımla çeşitli yorumlar yapar (Atay 2004:313):

Turgut, Selim'in evindedir. Odasında onunla ilgili bir şeyler aramaktadır. Turgut, Selim'e ait küçük defterlere bakmaktadır. Zihnine çarpan görsel imgeler, düşünce parçaları doğurur. Tugut, gördüklerini zihninde seslendirir. Turgut'un gördükleriyle ilgili düşünceleri iki çizgi arasında verilir:

“Bu arada Müzeyyen Hanım sessizce odaya girdi, bir şey söylemeden yanına bir fincan kahve koydu. Sessiz bir anlayış. Gerçek olgunluk. Kapıyı kapadı, gitti.

Sayfalar... sayfalar... Bir sürü insan resmi çizilmiş önden, yandan. Küçük, düzgün satırlar. Kızın yazdığı satırlar gibi... Selim'in arkadaşı... bir kadın... İmtihan günleri, çalışma programları, iri harflerle yazılmış kelimeler, neden yazıldığı belli olmayan kelimeler, randevular, İngilizce kelimeler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

-alt alta tekrarlanmış, ezberlemek için- aylık bütçe hesapları: ev kirası, terziye, bakkal, kitap, alınan para, geçen aydan, N'ye -bu N. de kim? Acaba? Olamaz, Parayla ne ilgisi var? Uzun yazmamak için olacak,- gene resimler, portreler, karikatürler, bir denklem çözmüş, harfler, sayılar -üstüne mürekkep damlamış, kırmızı kalemle devam etmiş- imtihana kaç gün kaldığının hesabı -gün sayısı yirmi dörtle çarpılmış: saat sayısı bulunmuş, yedi saat uyku, bir saat yemek, iki saat dinlenme, kalan on dört saat gene gün sayısı ile çarpılmış, ah Selim! hiç adam olmayacaksın bu, gün, saat hesapları- bir not: bugün sabah kalktım, öğlen yemek yedim, akşam çalıştım -namussuz, alay ediyor benimle, hatıra defteri tutma oynuyor, teyzesinin kızının hatıra defterini görmüş bir gün de ondan- el yazısı denemeleri, küçük harfle, büyük harfle denemeler, kalın yazılar, ince yazılar -Turgut, senin yazının karakteri yok diye saldırırdı Selim'e- düzgün, kendine güvenen birinin yazıları, kargacık burgacık, mustarip bir ruhu ifade eden yazılar -belki de ciddiye almıştı sözlerimi- kalem tutar bir el resmi - kendi elini çizmiş- (...) yeni defterler, daha az soluk yazılar, boş sayfalar, kitap adları, yazar adları, hesaplar, hesaplar, ay hesapları, gün hesapları, bir günlük masraf hesapları: otobüse, sandviç, dolmuş, dilenciye, simit, ga?" bakkala -ayrıca dökmü yapılmış- ayakkabı boyası, cepte kalan, toplama çizgileri, yan yana ilgisiz satırlar: Dostoyevski, kaçta alınabilir, Dostojevsky, Dostoyevsky, Franz Kafka, Fransız Kafka, Einstein, Aynştayn, Aynı işe tayin, en iyisi Karlı Marks, kartonpiyer -bunlardan bir sonuç alamayacağım, biraz çabuk geçmeliyim, araya bir ipucu sıkışmış olabilir mi- Ahmet'ten borç: dört yüz lira -kim bu Ahmet? daireden olacak, ertesi ay başında ödemiş, bu hususlarda titizdi- uzay geometrik şekiller, gece Ahmet'in düğünü, yemek, sinema, hediye: yetmiş dört seksen, anneme: yüz lira, kadına yirmi beş lira -kadın mı, saçma, hiçmetçi olacak- sayfanın ortasında kocaman bir sayı: bin beş yüz, marangoza -

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

bir kütüphane yaptırmış, beş taksitte ödemiş- bir dikdörtgenler prizması: üstüne yirmi beş yazılmış, Sayın Bay Selim Işık Y. Mühendis, sinema, Selim, gene adres kısmı -bu kısımdan,bir isim bulmalıyım- sayfanın ortasında çıplak bir kadın resmi - başı yok, büyük göğüslü, acemice çizilmiş- itinayla yazılmış isim ve adresler -dolmakalemlle yazılmış- arada, ayaküstü yazılmış titrekle adresler -yeşil kalemle ya da kurşunkalemle yazılmış- Burhan Bilen, ... gazetesi, tel:... -neden bu adama gitmiyorum, dördüncü sınıftayken bütün vaktini onunla geçirirdi, bir faydası olmaz mı, Esat Şener, Bomonti, ne garip sokak adı: oralarda böyle sokak adı olması garip. Çok giderdi, az bahsedirdi: her zaman yaptığı gibi. Beni ona anlatmaz, onu bana anlatmaz: herkesin bir yeri var. Gülümsedi." (Atay 2004:343-345)

Romancı bu uzun pasajda Turgut'un zihnini hızla akan bir film şeridi gibi dramatize etmiştir. Sabit hızla akan bir filmi seyrediyor gibiyiz. Göz, selim'in notlarında gezinmekte, zihin görülenleri kısa düşüncelerle yorumlamaktadır. Atay'ın, nokta hariç kullandığı noktalama işaretleri sahneler arasında küçük duraklamaların olduğunu ama filmin bitmediğini gösterir gibidir. Cümle, bir diğer deyişle film, iki sayfada tamamlanır. Atay, Selim'in ve Turgut'un zihnini aynı düzlemde birleştirmiş gibidir.

Atay, sesleri daha önce belirttiğimiz gibi bilince çarptıkları şekilleriyle değil de tanımlama yoluyla vermiştir. Atay, Joyce gibi sesleri taklit etme yoluna gitmemiştir. Turgut, Metin'e telefon açmıştır. Telefonun bağlanması sırasında duyulan sesler, zihninde şekillenir. Atay, bu pasajda bedenden gelen uyarımları da bilinç düzlemine taşır. Turgut, heyecanlı bekleyiş sırasında kalp atışlarını da takip etmektedir:

"Yalnız Metin'i düşün. Metin, Metin, Metin... Metin kelimesini demek istemedim. Kalp atışlarını Metin'e uydur. Dakikada doksan dört Metin, saatte... altı kere dört yirmi dört... elde var... Telefon çaldı... Etkili olmalıyım. Santraldaki kızın sesini duydum. Sessizlik. Yabancı erkek sesleri. Bir dakika, veriyorum efendim, görüşüyor musunuz? Neresi?"

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

Tellerin üzerinde kayan sesin gıcirtısı, vınlamalar...
gene erkek sesleri: Metin seni arıyorlar. Hem de
nasıl! Bir gürültü, kalın çekingen bir ses: "Buyu-
run, ben Metin." (Atay 2004:404-405)

Atay, romanında yoğunlukla görme duyusundan gelen görsel algıların bilinç düzleminde ortaya çıkışına yer vermiştir. Belirtmek gerekir ki dünyayı temel algılama duyusu görme olarak kabul edilmektedir. Atay, diğer duyulardan gelen algıları, bu pasajlarda çok az kullanmıştır.

Sonuç

Sonuç olarak Joyce karakterlerinin bilinç kaleydoskopundan yansıyanları bir akış halinde okuyucuya sunmuştur. Stephen Dedalus'un zihni şiirsel imgeler, kısmi soyutlamalar, kitaplardan hatırladıkları ile sunulurken, Bloom'un zihni ise her yöne uzanan fikirlerden kopan küçük fikir parçaları ile verilir. Stephen bilimsel terim ve entelektüel bir dille düşünür. Bu nedenle Stephen ve Bloom'un bilinç akışlarında kullanılan cümleler birbirinden farklıdır. Böylelikle Joyce, zihinler arasındaki farkı vermeye çalışmıştır. İki kahramanın zihni süreci hızlı bir akış halindedir. Bloom'un bilinç akışında yer alan düşünceler Stephen'a göre daha sığdır. Bloom'un zihni Dublin'i dolaşırken sürekli meşguldür. Çocuğunun ölümü, babasının intiharı, karısının aldatma yönelimi içinde olması, Yahudi olması nedeniyle yabancı olduğu düşüncesi bilincini rahatsız etmektedir. Joyce bilinç akışı pasajlarında psikolojik gerçekliğe uygun olarak, bireyin tüm bilinçlilik hallerini yansıtmıştır. Joyce kahramanlarının iç dünyalarını doğrudan veren bilinç akışıyla onların kişiliklerini daha rahat çizmiştir.

Tutunamayanlar'da okuyucu, romanın kurgusal dünyasına Turgut'un bilincinden bakmakla birlikte; onun iç dünyasındaki değişimi, iç çatışmalarını, değerlendirmelerini ve yavaş yavaş Selim ile özdeşleşmesini izlemektedir. Atay, Turgut Özben'in bilinç ve bilinçaltını başarıyla bilinç akışı tekniği ile sunmuştur. Atay'ın seçtiği cümleler daha çok sorgulayan bir kahramanın ruh haline uygun olarak bir biri arkasına akan düşüncelerini şekillendirmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

KAYNAKLAR

- AKYÜZ, Kenan (1995), *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri*, Ankara: İnkılap Kitabevi
- ATAY, Oğuz (2004), *Tutunamayanlar*, İstanbul: İletişim Yay.
- AYTAÇ, Gürsel (1990), *Çağdaş Türk Romanı Üzerine İncelemeler*, İstanbul: Gündoğan Yayınlan,
- AYTAÇ, Gürsel, "Bugünkü Türk Romanında Anlatım Teknikleri", **Yazko Edebiyat**, Kasım 1982.
- AYTAÇ, Gürsel, "Tutunamayanlar", **Yazko Edebiyat**, Haz. Tem. Ağus. 1984
- BAL, Mieke (1997), *Narratology*, University of Toronto, Second Edition, London
- BATUR, Enis, (1997), *Modernizmin Serüveni*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- BEACH, Joseph W., "Bilinç Akımı", Çeviren: Ayşegül Günkut, **Yeni Dergi**, Mayıs 1965
- BEACH, Joseph Warren (1960), *The Twentieth Century Novel Studies in Technique*, New York
- BELGE, Murat, "Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi", **Yeni Dergi**, Mart 1966
- BELGE, Murat, "Tutunamayanlar", **Yeni Dergi**, Sayı 49, 1972
- BERGSON, Henri (1947), *Şuurun Doğrudan Doğruya Verileri*, (Çev. Mustafa Şekip Tunç), Ankara
- BERGSON, Henri (1947), *Yaratıcı Tekamül*, (Çev. Mustafa Şekip Tunç), Ankara
- BERGSON, Henri (1959), *Düşünce ve Devingen*, (Çev. Miraç Katırcıoğlu), Ankara
- BERGSON, Henri (1998), *Zihin Kudreti*, (Çev. Miraç Katırcıoğlu), Ankara: Meb Yay.
- BERGSON, Henri (1988), *Matter and Memory*, New York: Zone Books

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

-
- BERGSON, Henri (1998), *Metafiziğe Giriş*, (Çev. Barış Karacasu), Ankara: Bilim ve Sanat Yay.
- BERTENS, Johannes Willem (1995), *The Idea of The Postmodern: a history*, Routledge, London
- BEZEL, Nail, "Modernizm ve Postmodernizm: Tanımlar ve Örnekleme", *Littera*, 1992, cilt 3.
- BORTOLUSSI, Marissa (2002), *Psychonarratology: Foundations for the Empirical Study of Literary Response*, West Nyack, NY, USA: Cambridge University Press
- BOWLING, Lawrence E., "Bilinç Akımı Tekniği Nedir?", Çeviren: Murat Belge, *Yeni Dergi*, İstanbul, Mayıs 1965.
- BRODY, ROBERT, "Stream-of-consciousness techniques in Cortazar's "Rayuela", *Symposium*, 29:1/2 (1975:Spring/Summer)
- BUDGEN, Frank (1974) *James Joyce and The Making of Ulysses*, New York: Oxford University of California Press
- CEBECİ, Oğuz (2004), *Psikanalitik Edebiyat Kuramı*, İstanbul: İthaki Yayınları
- CHURCH, Margaret (1963), *Time and Reality*, The University of North Carolina Press
- CLIVE Hart and David Hayman (1974), *James Joyce and The Making of Ulysses*, London: University of California Press
- CUDDON, J. A. (1998), *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*, Blackwell Publishers
- DAINTON, Barry (2000), *Stream Of Consciousness*, London: Routledge
- DAMASIO, Antonio R. (2000), *The Feeling of What Happens: Body and Emotion in the Making of Consciousness*, New York: Harcourt, Inc.
- DAMASIO, Antonio R. (2003), *Looking for Spinoza: Joy, Sorrow, and the Feeling Brain*, New York: Harcourt Inc.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

- DEMİRALP, Oğuz, "Oğuz Atay'ı Değerlendirmek Yolunda", **Oluşum**, Sayı 12, 1978.
- DEMİRCİ, İBRAHİM, "Romanımızın 27 Yılına Bakış (1923-1950)", **Hece**, Türk Romanı Özel Sayısı, 30.4.2002, sayfa 58-66
- DOLTAŞ, Dilek (1999), *Postmodernizm*, Tartışmalar ve Uygulamalar, İstanbul: Telos Yayınları
- DOLTAŞ, Dilek, "Edebiyatta Postmodernizm", **Hürriyet Gösteri Eki**, 20 Kasım 1990, sayı 120.
- ECEVİT, Yıldız (2001), *Türk Romanında Modernist Açılımlar*, İstanbul: İletişim Yayınları
- ECEVİT, Yıldız, "Türk Romanında Bir Avangardist", **Oluşum**, Sayı 3, 1988
- EDEL, Leon, (1955) *The psychological novel 1900-1950*, Rupert Hart-Davis, London
- ELLMANN, Richard (1959), *James Joyce*, New York: Oxford University Press
- EPSTEIN Russell, "The Neural-Cognitive Basis of the Jamesian Stream of Thought", **Consciousness and Cognition**, 9, 550-575 (2000)
- ERKMEN, Nevzat (2006), *Ulysses Sözlüğü*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- ERTEM, Cengiz, "Türk Romanında Modern Arayışlar ve Postmodernizm II", **Varlık**, sayı 1115, Ağustos 2000b
- ERTEM, Cengiz, "Türk Romanında Modern Arayışlar ve Postmodernizm I", **Varlık**, sayı 1114, Temmuz 2000
- ERTEM, Cengiz, "Türk Romanında Modern Arayışlar ve Postmodernizm II", **Varlık**, Ağustos 2000, sayı 1115.
- ERTEM, Tuna, "Murathan Mungan'ın Üç Aynalı Kırk Oda'sında Post Modern Yaklaşımlar", **Frankofoni Dergisi Ortak Kitap 14**, Ankara, 2002
- FREUD, Sigmund (1900-1936) *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud*, In Strachey, Vols. 1-24

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

-
- FREUD, Sigmund (1974), *Introductory Lectures on Psychoanalysis*, London: Penguin Books
- FREUD, Sigmund (1996), *Düşlerin Yorumu II*, Emre Kapkın, İstanbul: Payel Yay.
- FRIEDMAN, Melvin (1955), *Stream Of Consciousness*, New Haven Press, Yale Un.
- GILBERT, Stuart (1933), *James Joyce's Ulysses*, London
- GORING, Paul, J. Hawthorn, D. Mitchel (2001), *Studying Literature*, London
- GROSS, John (1970), *James Joyce*, New York, The Viking Press.
- GÜNEL, Burhan, "Post-modernizm Üzerinde Düşünceler", *Littera*, 1992, Cilt 3.
- HART, Clive (1969), *James Joyce's Dubliners; critical essays*, Viking, New York
- HAYMAN, David (1970), *Ulysses The Mechanics Of Meaning*, New Jersey
- HOFMANN, Frederick, "Freud-Joyce", Çev: Ayşe Ilıca-Murat Belge, *Yeni Dergi*, İstanbul, Mayıs 1965
- HUMPHREY, Robert (1968), *Stream of Consciousness In The Modern Novel*, Pittsburg, University of Pittsburg
- HUMPHREY, Robert, "Bilinç Akımında Kullanılan Araçlar", Çev: Ayşe Ilıca, *Yeni Dergi*, İstanbul, Mayıs 1965
- IŞIN, Ekrem, "Görüntüler (1), Oğuz Atay'da Bireyin Eylemine Dönüşen Bilinç", *Sözcükler Dergisi*, 1983
- İÇTEN, Mehmet, "Tutunamayanların Dayanılmaz Gerçekliği", *Siyanür Dergisi*, Sayı İlkyaz, 1991
- İNAL, Kemal "Edebiyatta Postmodernizm Pazarlamacılığı", *Evrensel Kültür*, Şubat 2000
- İNAL, Kemal, "Postmodern Akademik Cemaatler", *Evrensel Kültür*, 2000-2001
- JAMES, William (1950), *The Principles of Psychology*, Dover Publications, New York
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

- JOYCE, James (1983), *James Joyce'nin Mektupları*, İstanbul: Düşün Yayınları
- JOYCE, James (2004), *Ulysses*, Çev: Nevzat Erkmen, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- JOYCE, James (2007), *Ulysses*, Pennsylvania State University, Electronic Classics Series
- JUNG, C. G. (1995), *Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi*, Çev: Büyükinal, Engin, İstanbul: Say Kitap Pazarlama
- JUNG, C. G. (2001), *İnsan Ruhuna Yöneliş*, Engin Büyükinal, İstanbul: Say Yay.
- KANTARCIOĞLU, Sevim (1988), *Türk ve dünya Romanlarında Modernizm*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- KARADENİZ, Abdürrahim, "Tutunamayan Aydınlar", *Hece*, Türk Romanı Özel Sayısı, 30.4.2002, sayfa 676-685
- KUMAR, Shiv K. (1962), *Bergson and The Stream Of Consciousness Novel*, London: Blackie
- LARBAUD, Valery, "James Joyce'un Yapıtı", Çev: Eray Canberk, Ataç, İstanbul, 01.09.1963
- LILLYMAN, W. J., "The Interior Monologue in James Joyce and Otto Ludwig", *Comparative Literature*, 23 (1971)
- MACAULEY, R. – George Lanning (1964), *Technique in Fiction*, New York: Harper-Row Publishers
- MADRA, Beral, "Modern'den Postmodern'e", *Hürriyet Gösteri Eki*, Nisan 1991.
- MCQUELLİN, Martin (2000), *The Narrative Reader*, London
- MENDİLOW, A. A. (1952), *Time and The Novel*, London, Petert Nevilt Ltd.
- MENTEŞE, Oya Batum, "Post-modernizm: Gerçekdışılığın Gerçeği ya da Bilinçsizliğin Düzeni", *Frankofoni*, Ankara 1990
- MENTEŞE, Oya Batum, "Sanat'da Modernizm'den Post-modernizm'e", *Littera*, 1992, cilt 3.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

-
- MENTEŞE, Oya Batum, "Sanatta ve Edebiyatta Postmodernizm",
Türk Dili, Mart 1995.
- MERRIAM-Webster's Encyclopedia of Literature, (1995),
Massachusetts
- MORAN, Berna (1983), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İs-
tanbul: İletişim Yayınları
- MORAN, Berna (1997), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış II* İs-
tanbul: İletişim Yayınları
- MORAN, Berna (1998), *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, İs-
tanbul: İletişim Yayınları
- O'CONNOR, William (1964), *Forms of Modern Fiction: essays
collected in honor of Joseph Warren B.*, Bloomington,
Indiana Univ.
- PALMER, Alan (2004), *Fictional Mind*, University of Nebraska
Press
- PAMUK, Orhan, "Ahmet Hamdi Tanpınar ve Türk Modernizmi",
Defter Dergisi, Sayı 23, 1995
- PRINCE, Gerald (2003), *A Dictionary of Narratoloji*, University of
Nebraska Press
- RIVKIN, Julie-Ryan Michael (2004), *Literary Theory*, Blackwell
Publishing
- SAVAŞIR, İskender, "Modernizmin Eşiği", **Defter Dergisi**, sayı 5,
Haziran- Eylül, 1988
- SAVAŞIR, İskender, "Modernleşme ve Modernizm", **Defter Der-
gisi**, sayı 23, 1995
- SEYPPPEL, Tatjana (1989), *Oğuz Atay'ın Dünyası*, İstanbul: İletişim
Yay.
- SHORT, Micheal H.- Geoffrey N. Leech (1981), *Style In Fiction*,
New York: Longman
- STEINBERG, Erwin (1973), *The Stream of Consciousness and
Beyond In Ulysses*, University of Pittsburg
- STEVENSON, Randall (1998), *Modernist Fiction*, New York,
Prentice Hall
-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*

-
- TAYLAN, Cem, "Yeni Roman'ın Öncülerinden Woolf ve Joyce'un Romanlarındaki Zaman Kavramının Gelişmesi", **Argos**, İstanbul, Ağustos 1989
- TEKİN, Mehmet (2001), *Roman Sanatı*, İstanbul: Ötüken Yay.
- TINDALL, William York (1959), *A Reader's Guide to James Joyce*, London: Thames and Hudson
- TOOLAN, Michael (1996), *Language and Literature*, London
- TOOLAN, Michael (2001), *Narrative*, Routledge, London
- TUMANOV, Viladimir (1997), *Mind Reading*, Amsterdam
- WELLEK, Rene (1993), Austin Varren, *Edebiyat Teorisi*, İzmir: Akademi Yay.
- YALÇIN, Alemdar (2003), *Sosyal ve Siyasal Değişimler Açısından Cumhuriyet Dönemi Türk Romanı 1946-2000*, Ankara: Akçağ Yayıncılık
- YILDIZ, Dinçer (2006), *Henri Bergson'un Felsefesi*, İstanbul: Bağlam Yay.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-I Winter 2009*